

Ferenc
Glatz

OTÁZKA MENŠIN V STŘEDNĚJ EUROPĚ

HISTORICKÁ ANALÝZA –
POLITICKÉ ODPORŮČANIA

PRÍLOHA

PREHĽAD FAKTOV

Poľsko,
Česko-Slovensko,
Maďarsko,
Rumunsko,
Juhoslávia,
Bulharsko,
Albánsko

EURÓPA
INSTITUT
BUDAPEST

BUDAPEŠŤ 1993

**ETICKÝ KÓDEX
MENŠINOVEJ POLITIKY
V STREDNEJ EURÓPE**

**(Vzťah národa a štátu,
územia a správy,
človeka a spoločnosti v krajinách bývalej
sovietskej zóny)**

Spochybnenie stáročných zásad

Proces zmeny politického systému v stredoeurópskom priestore môže uviaznuť na stáročnej neusporiadanosti osudu národnostných menšín.

V tomto regióne sa pojmy štátne územie a národné územie nikdy nekryli. Tento rozpor „štátu“ a „národa“ sa nepodarilo vyriešiť ani v uplynulom poldruha storočí. Riešením nebol ani nadnárodný štát (1867 — Rakúsko-uhorská monarchia), ani maloštátnosť (1920-1989). Ani posunovanie hraníc (1918, 1938-41), ani vysídľovanie etník (1945-49) nie sú podľa morálky doby aplikovateľné. Zostáva jedno riešenie: vysloviť neporušiteľnosť hraníc a zároveň zabezpečiť rôzne typy autonómií pre národnostné menšiny vrámci dnešných hraníc. K tomuto sú potrebné medzinárodné garancie.

Novovznikajúce štátne zriadenia budú musieť spoločne prijať Etický kódex, ktorého dodržiavanie môže podmieniť vstup do rôznych integrujúcich európskych inštitúcií. Netreba zaviesť ústavu západoeurópskych alebo amerických štátov, ale bude treba tu žijúce štáty primäť k tomu, aby si nasledovaniahodné princípy dohodli medzi sebou. Ani západnej Európe ani svetu nie je jedno, či v budúcnosti tento priestor bude organickou súčasťou európskych hospodárskych a politických procesov, alebo sa utopí v kmeňových vojnách, v susedských švároch, či v občianskej vojne — napísal som v novembri 1991 ako člen celoeurópskeho výkonného výboru, ktorý sa zaoberal s budúcnosťou bývalých socialistických krajín a v súvislosti s týmito krajinami pracuje na návrhoch európskej politickej stratégie. Na práci výboru sa zúčastňujú dvaja funkcionári Európskeho spoločenstva, politológovia, univerzitní profesori, bankár, novinár, ekonóm, diplomat medzinárodných inštitúcií, expert vojenskej stratégie. Pracovný výbor vytvorila s významnou pomocou Liese Mohn Nadácia Bertlesmann, riaditeľ ktorej — W. Weidenfeld — je zároveň riaditeľom Politickovedného Inštitútu Univerzity v Meinzi.

Hranice epochy európskej civilizácie

Je dokázateľné, že aj samotným procesom európskeho zjednotenia môžu otriasť rozpory národných menšín, vyostrenie ktorých vyplýva práve z premien v bývalých socialistických krajinách. Dokumenty Európskeho spoločenstva a OSN v období rokov 1989-1991 svedčia o tom, že všeobecný a seriózny spôsob riešenia menšinovej otázky sa pod tlakom konfliktov urýchľuje. V Južnom Tirolsku za krátky čas prijali takú autonómiu, ktorú by pred 20 rokmi každý „vážny“ politik odmietol. Baskov a Írov preslali v masovokomunikačných prostriedkoch uvádzať v takom zmysle, že nie sú ničím iným, iba teroristami.

Tí, ktorí si napätú silu národnostných menšín v rámci štátov vôbec všimli, považovali to za výsledok akéhosi ducha doby. Stalo sa takmer módou v posledných dvoch desaťročiach hovoriť o „etnickej renesancii“, či o vzkriesení „konzervatívnych“ ideí. Podľa nášho úsudku tu však ide o viac.

Európska civilizácia dospela k novej etape. Spochybňuje sa systém vzťahov medzi jedincami a spoločnosťou, medzi ľudským spoločenstvom, obyvateľmi a štáto-správnym členením a tým vo všeobecnosti aj vzťah medzi štátom a národom.

Politické a historické vysvetlenie

Stredoeurópske konflikty vytryskli na povrch nesporne ako dôsledok zrútenia sovietskej zóny — argumentovali sme ďalej. V zóne vládnúca táborová disciplína zabránila prejavom národnostných rozporov. Tieto základné princípy sme nazývali internacionalizmom. Je nesporné aj to, že zhora unucovaná disciplína, respektíve každodenne pociťovaná veľmocenská prítomnosť Sovietskeho zväzu v krajinách tohto tábora, pozdvihla aj tie najotrepanejšie nacionalizmy na úroveň sladkého a zakázaného ovocia. Urážka národného ctenia, umlčanie oprávnených (alebo za ne pokladaných) národných požiadaviek znemožňovali, aby sa ľudia, čo tu žijú, mohli sami v sebe vysporiadať so stáročnými protirečieniami, rezíduami svojej zaujatosti voči cudzincom a susedom. Tak ako sa to po roku 1945 v podstate odohralo v západnej Európe. V odpore proti veľmociam sa ukázal nacionalizmus byť tiež účinným prostriedkom. Toto je snáď politické vysvetlenie. Možno ho doplniť aj historickovedným výkladom: ide o unútornú revíziu mierového systému zo začiatku storočia (1919-1920), ukážkové zlyhanie zásad osnovateľov mieru. Alebo žeby to bola náhoda, že kontinentálne konflikty posledných rokov sa týkajú práve území bývalých monarchií rozdelených mierovým systémom, teda Turecka a Rakúsko-uhorskej monarchie? Uplatňovanie mierových zásad takzvanej národnej štátnosti z roku 1920 zlyháva rovnako na Blízkom Východe ako v Strednej Európe.

Potreba obrazu budúcnosti

Môžeme však uviaznúť pri zvažovaniach historických výkladov vtedy, keď ide o budúcnosť územia, národov a ľudí tam žijúcich? Ani zďaleka nie! Politické sily a politici sú aj tak rovnako zajatcami dejín na tomto území, ako aj prostí ľudia. V boji o svoje pozície týždeň čo týždeň prehodnocujú seba (ako osoby) a úlohu svojho národa za uplynulé desaťročia. Možno sa tým aj zastiera, že náš obraz budúcnosti je ozaj biedny... A musíme dohľadať aj na celoeu-

rópske, ba aj na väčšie sily, ktoré pôsobia vo svetových reláciách, ktoré pretvárajú spoločnosť i na Západe. Iba tak môžeme urobiť kompatibilnejšími už existujúce a v procese premeny sa nachádzajúce západoeurópske spoločenské zriadenia a naše vlastné predstavy o budúcom štátnom zriadení v našom regióne. *Formovanie, tvorba budúcej podoby strednej Európy* — musí stať v centre pozornosti inteligencie a politikov, ktorí sa zaoberajú týmto regiónom.

O cieľoch nových štátnych zriadení

Aký cieľ môžu mať nové, v súčasnosti vytvárané spoločenské organizácie? — kládli sme si otázku, s priznaním, že všetky podoby budúcnosti spočívajú na subjektívnych základoch. *Naša odpoveď: našim cieľom je zabezpečiť možnosť pre čo najplnší rozvoj kolektívnej identity jedinca: uspokojenie rodinnopriateľskej, politickej, k územia sa viažúcej, sociálnej a etnickej identity. Terajšie rozpory okolo územného členenia štátu a rozmiestnenia etník, súdiac z tohto pohľadu, uplatnenie etnického princípu pokladáme za jednu z možných zásad usporiadania, ale zdôrazňujeme — pokladáme ho iba za jeden z princípov. Etnicko-národné vedomie je len jedným z mnohých väzieb vedomia totožnosti (identity), ktoré spájajú jedinca s kolektívom.*

Vedúci pracovnej komisie na svojom decembrovom zasadnutí v roku 1991 prijali túto argumentáciu, spolu s jej otáznikmi. Autora týchto riadkov poverili vypracovaním prehľadu a spomínaného Etického kódexu. Po poverení autor za pomoci Europa Institut Budapest a Ústavu historických vied MAV vytvoril malú pracovnú skupinu. Jej úlohou je na základe vopred vypracovanej hypotézy spracovať predbežnú štúdiu o jednotlivých krajinách bývalého socialistického tábora. *István Soós* (Poľsko, Albánsko), *László Szarka* (Československo, Maďarsko), *Zoltán Szász* (Rumunsko), *László Bíró* (Juhoslávia), *Emil Niederhauser* (Bulharsko). Členmi pracovnej komisie boli: mladý začínajúci kolega, známi bádatelia a v svetových reláciách uznávaný odborník v oblasti tzv. „národnostnej otázky“. (Myslím na Emila Niederhausera, ktorému všetci mladší bádatelia zaoberajúci sa s národnostnou otázkou sú za veľa povďační.) Dvaja mladí kolegovia (*László Bíró*, *Zoltán Horváth*) vypracovali štatistické tabuľky, mapy vyhotovil *Lajos Palovics*, redakcii časopisu *História*, pol druhá desaťročia verný kartograf. (Osobitne treba poďakovať môjmu mladému priateľovi, *Károlyovi Kocsisovi*, geografovi, ktorý nám poskytol svoj farebný náčrt mapy etnických pomerov v strednej Európe z roku 1980 a podieľal sa aj na revízii databázy.)

Protirečenia, protirečenia...

Asimilácia alebo disimilácia? — hneď na úvod v našej práci sme sa museli vysporiadať s touto otázkou. Či je možno jednoznačne sa postaviť za stanovisko, ku ktorému sa prikláňajú západní experti, aby národné obrodzenie vytýčili pred nami ako ideu doby? Pred niekoľkými desaťročiami boli snáď tí istí

kolegovia horlivými zástancami asimilácie... Možno už zajtra začneme všetci pátrať po etnických koreňoch príbuzenstva? Podobne, ako sme museli skúmať, ani nie tak dávno svoj triedny pôvod?

Akú úlohu zohráva štát pri zabezpečovaní kolektívneho práva? A vôbec: nemôžu viesť etnické „kolektívne práva“ v určitej danej situácii k oživeniu „kolektívnej zodpovednosti“? Veď ten, kto ako člen kolektívu mal práva, na základe toho zisťovali i jeho zodpovednosť. (Tak ako v stredoveku, ako v prípade kolektívnej zodpovednosti a vysídľovaní po II. svetovej vojne. O kolektívnom prenasledovaní Židov ani nehovoriac, keď sa spoločenstvá ľudí kategorizovali podľa pôvodu.)

A ďalšie otázky: je možné na základe pôvodu alebo „historického práva“ priradovať jedincov k menšinám, či k hocijakej spoločenskej skupine? Veď je to v rozpore s európskou výchovou mojej generácie, a vieme, aké neblahé spory vnútilo ľudstvu nastolenie tzv. „historickovednej“ tézy „kto tu bol prvý“, kto je praobyvateľom na tomto území. (Západné oficiálne dokumenty sú budované na tomto základe aj v súčasnosti, ba aj maďarský — podľa nášho názoru ináč vynikajúci — návrh menšinového zákona použil tento „západný vzor“.)

Možno vo verejných funkciách a štátnych úradoch požadovať v zmysle zákona zastúpenie podľa percentuálneho pomeru menšín? Neoživí to spomienky a prax prekliatej metódy *numerus clausus*? Aby miesto talentu, schopnosti rozhodoval pôvod?

A reprezentácia? Pri voľbe parlamentných strán vari má mať menšinový občan „nadpráva“? Čo znamená pozitívna diskriminácia? Možno sa vzdať zásady občianskej rovnoprávnosti? Další otáznik v rozpore s našou výchovou. Hoci aj my sme toho názoru: áno, pozitívna diskriminácia je potrebná. Avšak nie kvôli výhodám, ale na zabezpečenie rovnakých šancí. V akej oblasti sa to má uplatňovať?

A vôbec: je schopný pojať klasický (liberálny) európsky parlamentný systém princíp kolektívnej reprezentácie. Systém, ktorého základom je hlasovacie právo (voliaceho a voliteľného) občana daňovníka? (A tu nemyslíme len na národné etnické kolektívy, ale rovnako na kultúrno-inštitucionálne, sociálno-odborové, nábožensko-svetonázorové a iné typy kolektívov.) Nebol by vhodnejší dvojkomorový parlamentný systém na spravovanie rozmanitých sociálnych — svetonázorových — etnických problémov tohto regiónu?...

Je usporiadanie len právnou otázkou?

Museli sme preskúmať základné tézy našich doterajších štúdií zaoberajúcich sa národným rozvojom v Európe. A preštudovať, samozrejme, aj tie dokumenty, ktoré vznikli na medzinárodných fórach o usporiadaní etnicko-menšinovej otázky alebo sa dotýkali situácie menšín.*

*Medzi inými to boli dokumenty konferencií v Kodani, v Paríži, v Moskve (medzi májom 1990–septembrom 1991), dokumenty parížskej charty Nová Európa (september 1990, druhá verzia), Správa ženevských menšinových expertov (1991), Správa Carringtonovho výboru, Dokumenty Európskej rady o ochrane menšín (1991), juhtyrolský návrh ochrany práv menšín, a iné projekty predložené OSN, ktoré doteraz neboli prijaté.

Ďalšie otázky: je vôbec možné skoncipovať všeobecné zásady vzťahujúce sa na Európu? Veď súvislosť je všeobecne známa: právo dáva iba príležitosť, do akej miery sa právo uplatní, závisí od foriem správania a tradícií spoločnosti. A vôbec: je usporiadanie a riešenie menšinovej otázky naozaj záležitosťou práva? Nie iba práva, ale aj politickou a morálnou otázkou, výsledkom politického systému, jeho trvalého úsilia dosiahnuť spoločenské porozumenie — utvrdzovali sme sa na základe našich historických štúdií a v administratívne získaných poznatkoch. Teórie potrebujeme, my, Stredoeurópania, iba potiaľ, pokiaľ z nich vzídu súhrnné konkrétne návrhy a systematizácia našich úloh.

Otázky a odpovede

Určité otázky si musíme klásť a hľadať na ne odpoveď sami ešte skôr, než načrtne prvotný koncept návrhu Etického kódexu. A to:

I. V priebehu uplynulých storočí sa ako a akým spôsobom vyvíjali etnické pomery v tomto priestore? (V našom prípade ide o etnický a nábožensky najpremiešanejšie územie Európy.)

II. Aké plány sa zrodili doteraz na usporiadanie menšinovej otázky v najmladších dejinách tohto priestoru, ako aj na zmiernenie rozporu, že sa tu štátne hranice nikdy neprekrývali s národno-etnickým osídlením? (Odpoveď: doteraz, do roku 1990 o osude národa a štátu v tomto priestore rozhodovali zakaždým veľmocenské záujmy a doterajšie riešenia neboli úspešné — či šlo o liberálne, kolektívno-etnické riešenie alebo o sovietsky výklad internacionalizmu.)

III. Aké zmeny prebiehajú v západnej Európe vo vzťahu medzi jedincem a spoločnosťou, občanom a politickým zastúpením, územnou správou a systémom osídlenia? Pozrime sa na to, v akom univerzálnom kontexte sa musia pohybovať naše predstavy týkajúce sa budúcnosti! (Odpoveď: Už celé storočie dozrievajú v Európe zásady územnosprávnej úpravy, ktoré sa v dôsledku svetových vojen a rozpadu síce neuplatnili, no v novej masovokomunikačnej a informačnej erupcii čím ďalej, tým viac dávajú pociťovať svoj vplyv.)

IV. Aké všeobecné štátoprávne zásady by sme pokladali za potrebné prijať v tomto priestore, aby

sa rokovania o Etickom kódexe mohli začať? (Odpoveď: štátny orgán, ktorý by toleroval národno-etnickú pestrosť, kolektívne práva ako jeden z prejavov osobnej slobody.) Takto sa otázky a odpovede dostali ako kapitoly jednotlivých štúdií pred Etický kódex (I–IV. kapitola). (Prvá otázka je v predkladanom texte kratšia, sprístupňujeme ju čitateľovi vo forme tézy.)

Zhutnené princípy štúdie a Etického kódexu v júni 1992 posúdil aj spomínaný medzinárodný výbor. Prijali ich a navrhli vydať. (Samozrejme aj v zahraničí v cudzích jazykoch.) So zásadami — a s takým predsavzatím, aby sa pre štáty v tomto priestore vypracoval Etický kódex na riešenie menšinovej otázky — s ktorým jednak možno oboznámiť i verejnosť. Mal som viaceré príležitosti v televízii, v rozhlase, rovnako i v dennej tlači, aby som o nich predbežne informoval. Prvá verzia bola v nemeckom jazyku, rešpektíve maďarčine. V priebehu leta 1992 sme rozposlali viac než 600 exemplárov doma i v zahraničí. Kritiky som prijal s poďakovaním a potešilo ma, že so základnými zámermi sa viacerí stotožnili.

Vzájomná dohoda

Nakoniec ešte niečo do pozornosti váženému čitateľovi. S pochopiteľnou bolesťou a vášňou zviera svoje pery alebo siaha za perom, hromží na nebo vo svojom národnom čítení toľkokrát dourážaný hocktorý z malých národov strednej Európy, keď vidí zúboženú, v susedných krajinách sa nachádzajúcu menšinu zhodnej národnosti, keď počuje výpady proti nim, podporované navyše štátnymi prostriedkami. Opodstatnene alebo podľa domnienky. Vo svojej urazenosti sme náchylní zabudnúť na bolesti, ktoré naplňajú iné národnosti žijúce s nami v jednom spoločenstve. Za našimi i vo vnútri našich hraníc. Opodstanene alebo podľa domnienky. A sme náchylní zabudnúť, oni, aj my: cesta k terapii našich ťažkostí vedie iba cez pochopenie útrap toho druhého. Sme náchylní zabúdať: novým urážkam môže predísť iba vzájomne prijateľný mier. Ak bude medzi nami boj, ten môže mať iba obeť...

I.

Etnická premiešanosť v strednej Európe, 9.–20. storočie

(Osídlenia, kočovníctvo, organizácia práce)

*Etnická pestrosť územia medzi bývalým Nemeckorímskym cisárstvom a Ruskou ríšou sa vytráca z učebníc.**

*Pod pojmom strednej Európy chápeme územie krajín bývalej sovietskej zóny z rokov 1945–1990. V permanentnej historickej diskusii je to samozrejme len jedným z možných interpretácií. (Vid': Ferenc Glatz: Hovártaozunk (Kam patríme) História 5.–6/1992.)

Odraz národnoštátnych aspektov

Národné dejiny v školskom systéme štátov existujúcich v tomto priestore sa vyučujú ako predhistória súčasných dejín územnosprávneho celku (štátu), vyzdvihujúc z nej tie záchytné body, ktoré sa hodia do myšlienkového kruhu súčasného národného

štátu. Stáročné duchovné dedičstvo, dejiny národnej pospolitosti, má nahradiť prirodzenú kohéziu občianskeho vedomia; medzi dávnymi obyvateľmi území dnešných národných štátov, ktorí tu pred stáročiami, ba tisícročiami žili, hľadajú a aj nájdu predkov súčasného väčšinového národa. Toto ponímanie prezentuje sedliaka a statkára, ktorý územie obrábal a zúrodnil, remeselníka, ktorý vytváral náradie ako občana obdareného moderným národným povedomím.

Upadá do zabudnutia, že spoločenský život a systém inštitúcií pred obdobím moderného národného štátu bol budovaný ďaleko členitejšie, ako v novoveku. Spoločenstvá, ktoré na tomto území mali spoločný jazyk, zvykoslovie a boli organizované na etnickom princípe, *na ovládanom území si nenárodňovali etnickú výlučnosť.*

Zásadné zistenia upadajú do zabudnutia alebo iba zriedkavo preniknú z vedeckých monografií k širokej verejnosti, ktoré hovoria o tom, že základom územno-štátneho členenia bol systém lenných poplatkov a riant, a pritom jazyk vazala, resp. jeho „nácia“ zohrávala iba druhotnú úlohu. Podobne ako moderné historické myslenie odchované na ateizme menej zdôrazňuje: ak sa na výsošnom území štátu alebo feudálneho panstva vyžadovalo vedomie duchovnej súdržnosti, potom to bol systém tradície viery, náboženstva.

Upadá do zabudnutia *rozdiel medzi stredovekom a štátnym aparátom modernej doby*, kde každodenné súžitie sa stáva podstatou organizačnej správy, nevycizelovane budované výrobné postupy v spoločenskom styku vyžadujú zavedenie totožnej sústavy znakov; požiadavky odborného riadenia a kvalifikačnej úrovne vyžadujú aj *ujednotenie jazykovej kultúry a systému zvykov spoluobyvateľov.* Buržoázna organizácia práce má práve preto za následok rozkvet „*národného rozvoja*“, preto sa vlastne usiluje o polozenie základov územno-správnej organizácie, moderného štátu na národnom základe. A tak pri rozvoji národných kultúr budú mať celkom prirodzene organizátori štátu modernej doby, príslušníci odbornej administrácie, resp. inteligencia rozhodujúcu úlohu.

Historické prehodnotenie

Takéto spätné premalovanie dejín na „*národné*“ je stáročným celoeurópskym neudhom historiografie a vyučovania dejepisu. Omyly dnes, keď problémy prenikajú aj do historiografického a občianskeho myslenia na kontinentálnej a svetovej úrovni, stále častejšie spomínajú v západnej časti Európy. *O predhistóriu týchto činiteľov* sa stále viac zaujímajú občania i štát. Zákony vzťahujúce sa na vody, lesy, kultivácia polí, premena prostredia vládcami a poddanými, popisy technického postupu, pomaly vystriedajú podtituly v učebniciach s niekdajším národným pohľadom. Aj v kapitolách o stredoveku. A predsa: tento *omyl* sa nejaví až tak závažným pri písaní dejín územia tam, kde *obyvateľstvo bolo etnicky jednoliatejšie.*

Etnická pestrosť obyvateľstva na území medzi Nemecko-rímskym cisárstvom a Ruskou ríšou bola všeobecne známa medzi rannými cestovateľmi stredoveku a inteligenciou novoveku. (Medzi tými, ktorí takéto členenie kontinentu vôbec sledovali.) A keďže sa v tomto prostredí základy západoeurópskeho národného štátu kládli pomerne neskoro, *etnická pestrosť v tomto prostredí sa nestala obeťou etnického skresania buržoáznym štátom.* Rakúsko-uhorskej monarchii, cárskemu Rusku, či Tureckej ríši možno pri porovnávaní so západoeurópskym (francúzskym) štátnym zriadením vytýkať určitú zaostalosť v mnohých súvislostiach, ale bezosporu: *etnické menšiny si na ich územiach lepšie zachovali svoje osobitné postavenie a tým aj svojský svet tradícií, ako povedzme Okciténi vo Francúzsku, Walesania v Anglicku a tak ďalej.*

Stredovek, 9.–15. storočie

Západní kresťania a ortodoxia. Tento priestor politicky-duchovne silne rozdeľuje súdržnosť *k západnému kresťanstvu* a tým k západoeurópskemu štátnemu zriadeniu, ako aj záujmovej sfére byzantskej *ortodoxie.* V spoločenskej organizácii a tým aj v charaktere ich etnického vedomia.

V krajinách západného kresťanstva, kde cirkev reprezentovala silnú intelektuálnu, rýchlo opúšťa a čiastočne sa nadraduje nad „*natio*“ a štátnu administratívu. Kým ortodoxná cirkev práve – z teologických dôvodov – medzi svojim kňazstvom vytvára nižšiu intelektuálnu úroveň (základné dogmy sa iba podávajú ďalej, a nevysvetľujú), no pritom sa od spoločnosti svojich veriacich neodtráha. Ani od „*natio*“, ani od štátu. Ortodoxný kňaz je – v zmysle etnického a cirkevného života – najvyšším „*funkcionárom*“ miestnej pospolitosti. V krajinách vykazujúcich na tomto území väčšinu ortodoxnej cirkvi, *úloha cirkvi pri zachovávaní etnických väzieb až po súčasnosť je ďaleko vyššia, než na územiach s prevahou západného kresťanstva.*

Osídľovania a stepné národy. V 11.–15. storočí sa ustálilo *pristahovalectvo zo Západu a prenikanie* alebo práve *nájazdy východných národov stepí.* Pripomienka: od 10. storočia po stopách misionárov prišli skupiny nemeckých, francúzskych, talianskych osídľencov. Presídľujú sa najmä z územia Nemeckej ríše do súčasného Poľska (vtedajšieho Východného Pruska), Česka, Slovenska (niekdajšieho Horného Uhorska), na celé územie súčasného Maďarska (do Sedmohradska patriaceho do súčasného Rumunska).

V málo obývanej krajine *osídľenci* zdieľajú určité právne výhody nezávislosti (právo hospesov), sú *oslobodení od určitých poplatkov.* Príliv, pracovnej sily s vyššou „*bytovou*“ a pracovnou kultúrou bolo v záujme feudálnych pánov. Títo osadníci neprišli kvôli tomu, aby sa vedome riadili princípom *Drang nach Osten*, či nejakým iným dobyvačným etnickým princípom, ale preto, že si tu našli vhodné životné podmienky. Iba neskoršia historiografia vykresľovala zo saských obyvateľov miest, zo švábskych poľnohospodárov „*nositeľov nemeckej národnej kultúry*“, respektíve s opačným znamením: *nemeckých kolonistov.*

Z východu pritom prichádzali v menších skupinách nové a nové vlny polonomádskych národov, no v niektorých prípadoch na úrovni kmeňov. Rovnako do západných kresťanských štátov, ak aj do silného bulharského štátu Balkánu. Rozpory súvisiace so zvykmi a vierovyznaním sa začali prejavovať ako etnické protiklady. Prvý prejav odporu proti cudzincom bol proti spoločenstvu západných osídlencov, ktorí žiarlivo strážili svoje výsady. Na druhej strane: nádvky na polonomádne, túlavým životom žijúce národy stepí, keďže sa neprispôbujú životnému štýlu tu usadenej spoločnosti. (Svoj dobytok si pasú krížom-krážom, nectia si súkromnú pôdu atď.)

Etnicko-územná autonómia. Značná časť prisťahovalcov sa riadila zámermi etnického (jazykoveho) spoločenstva ako aj zámermi presídľovateľov a žila v osobitných osadách. Sú známe obce Talianov, Nemcov atď. Právna samostatnosť nemeckých obyvateľov miest, povedané súčasným termínom, bola známa ako „plnoprávna autonómia“ od Baltického mora po Stredozemné more. Autonómia etnického osídlenia feudálnej doby bola mimoriadne rozsiahla, dnešné historiografie ich nemajú dostatočne prebádané. Nielen autonómie Nemcov, západniarov, ale aj vo svojskej izolácii žijúcich Kumanov, Jazygov, Sikulov sa zachovali až do buržoáznej doby, do druhej polovice 19. storočia. (Autonómia správna, politická, hospodárska.)

Od konca 14. storočia sa začalo vo východnej oblasti veľké sťahovanie národov smerom na Západ: pred osmanskou rozpínavosťou. Po predošlých východných kupcoch (Arméni, Gréci atď.) nasleduje kolektívny pohyb národov: zovretie Srbov a Rumunov, ich boj proti Turkom. Utečenci sa usadzujú v Karpatskej kotline, ale zachovávajú si silnú izolovanosť (aj na náboženskom princípe).

Fakt premiešanosť medzi jedincami rodinami v prvom rade môžeme sledovať vo vedúcich vrstvách. V štátoch tohto územia, v prostredí kráľov, v radoch šľachty sú „asimilanti“ v prevahu. Panovnícke rody — podobne ako v celej Európe — sú úplne pomiešané. (Např. v „žilách Arpádovcov“, kým vymreli, vo veľmi malom pomere „pretekala uhorská krv.“)

Súžitie rozdielnych etník vedľa seba stredovek pokladal za prirodzené, územno-správne celky (lenný statok, župa, štát) sa neorganizovali podľa etnických celkov, existovalo veľa územno-sídelných autonómií.

Ranný novovek, 16.–18. storočie

Upadajúce štáty. Predošlé silné štátne zriadenia upadávajú.

Poľské kráľovstvo sa v 17.–18. storočí nachádza uprostred bojov s ruskými, švédskymi, pruskými vladármi a s Habsburgovcami. V r. 1795 ho nakoniec rozkúskujú. (V r. 1920 získalo Poľsko znovu svoju štátnu samostatnosť.)

Štátna samostatnosť Čechov sa tiež končí (1620). (1920-tom získajú späť svoju štátnosť v rámci Československa.) Pod nátlakom tureckých nájazdov padne *Uhorský štát* (1526), potom ho roztrhnú na tri časti.

Turci na Východe obsadia celý Balkán. *Bulharský a srbský štát* už zanikol, *rumunskí vladári* sa stali vazalmi. (Až kým sa Turci postupne, potom definitívne nestiahli, 1856–1912.)

Priestor sa stáva nárazníkovou zónou Turecka a Nemecko-rímskej ríše, ustavičnými vojenskými ťaženiami, respektíve premenami kultúry sídiel.

Nárazníková zóna, etnická premiešanosť. Etnická premiešanosť v nárazníkových zónach sa zvyšuje. Na severnej časti územia (poľské kráľovstvo) silnie ruské a nemecké osídľovanie, územie Čiech sa stále viac „ponemčuje“. — Habsburský dvor rozšíri svoju vládu na Uhorsko, v dôsledku čoho severouhorské mestá (dnes Slovensko), priemyselné centrá sa takmer úplne zmenia na nemecké osídlenia. — *Pôvodné etnikum (predovšetkým maďarské)* na strednom území Uhorského kráľovstva zaniká. Na územiach pod tureckou nadvládou, vrátane juhoslovanských národov, je migrácia obyvateľstva každodenná. V Sedmohradsku sa vytvára pre rozmanité etnické skupiny (v Európe ojedinelá) autonómia, v horských oblastiach silnie dobývanie územia *rumunskými* transhumálnymi pastiermi a vojenskými vrstvami.

Na Balkánskom poloostrove sa predošlé etnické ostrovy zachovávajú. Turci aj osídľujú. Na niektorých miestach slovanské národné prvky prestupujú na muslimskú vieru a začínajú tým označovať „turecké zvyky“ ako svojské „etnické“ zvyky (např. Bosniakov). (Etnický dopad vplyvu zmeny náboženstva možno vykázať aj inde. Například Poľsko. Pomoci pod ukrajinským vplyvom, v unitárnej viere nadobúdajú svoju etnicitu.)

Osídlenie, vnútorná migrácia po Turkoch. Po vytlačení Turkov na území Uhorského kráľovstva je veľká *migrácia*. *Vonkajšie osídľovania*: ako dôsledok cieľavedomej presídľovacej politiky na územie patriace už takmer úplne pod Habsburskú nadvládu presídlili Švábov, Bavorov, Frankov, na celé územie terajšieho Maďarska a súčasnej Juho-slávie. (Okolie pozdĺž Dunaja, južné Zadunajsko, Báčka, okolie Tokajské atď.) Udeľujú sa im rovnako výsady ako v stredoveku a také isté výhody: ich pracovná kultúra je vyspelejšia, než miestneho obyvateľstva.

Dole, na neobývané územia Dolnej zeme sa sťahujú z vnútorného územia severného Uhorska Slováci.

Kráľ organizuje okolo tureckých hraníc v pohraničných juhoslovanských a rumunských oblastiach *Vojenské pomedzie* vybavené určitou územnou samosprávou. Výsady majú charakter aj etnickej a náboženskej autonómie, nimi poskytované služby — vojenská služba — ich zásadne odlišujú od bremien poddaných, ktorí s nimi žijú v jednom štáte.

Nezabudnime: sedmohradskí Rumuni, či Srbi tiahnutí až do srdca krajiny, boli vynikajúcimi chovateľmi dobytky, hrdinskými vojakmi, Švábi, ktorí sa prisťahovali zo Západu, usilovnými poľnohospodármi, Gréci, Arméni, Židia ako profesionálni obchodníci so stáročnými skúsenosťami prichádzali na toto územie, na spustošenú zem s vyhubeným oby-

vateľstvom. O etnických zrážkach sa v prvom rade môžeme dočítať ako o protikladoch uhorských župných systémov a vojenského pomedzia, ktoré sa vyprošťovalo spod ich vplyvu (kde výsady zdieľali Srbi, Rumuni). Takže ľudia nemali nijaké „ťažkosti“ s názvom „uhorského“ („magyar“) kráľovstva, ktoré poskytl štátne rámce pre územia nimi znovuosídlené.

Novovek, 1848–1920

Pád národnoštátnych snáh. Vytvorenie národných štátov v tomto priestore rozhýbalo aj vedúce vrstvy národa: poľské, maďarské, slovenské, srbské hnutia v Ruskej a Habsburskej ríši. Pád Poliakov, úspech Maďarov: celistvosť územia Uhorska po roku 1526 sa prvýkrát znovunastoluje v roku 1867. (O menšinovej politike sa budeme zmieňovať v nasledujúcej kapitole.)

Priemyselná revolúcia v severnej oblasti, potreba zásobovania miest posilňujú postavenie tovar produkujejúcich veľkostatkov, čo znamená zosilnenie pruských vedúcich vrstiev. Na ruských a pruských územiach sa koná celý rad silných asimilačných akcií, pri „obhajobe“ proti nim zohráva rímskokatolícka cirkev rozhodujúcu úlohu. (Proti protestantským Prusom a ortodoxným Rusom.)

Dedičné državy Monarchie už získali silnú *územnú samostatnosť*, ktorá podporuje národné sebauvedomovanie niektorých etník. Pod vplyvom priemyselnej revolúcie sa na území Uhorska rozvíja na periférnych oblastiach baníctvo, priemysel, na juhu — predovšetkým na území súčasnej srbskej Vojvodiny — poľnohospodárstvo vychová novú strednú vrstvu národných menšín.

Balkánske štáty a ich obyvateľstvo. *Postupné vytlačenie Turkov* na juhovýchode bolo čiastočne spôsobené zoslabnutím ríše, čiastočne ako dôsledok prebúdajúceho sa národného povedomia slovanských národov a Rumunov. (Rumunská, bulharská, srbská štátnosť, potom Čierna Hora, Albánsko). Hneď po zbavení sa tureckého jarma kvôli územným nárokom prepukli ustavičné národnoštátne vojny (tzv. balkánske vojny). Európa si nevšimne, že sú to prvé série konfliktov národných štátov na pestrom etnickom území.

Priemyselná revolúcia. Vznik nových etnicky zmiešaných oblastí. Nová vlna etnického zmiešania v priestore. *Potreba kapitalistickej organizácie práce*: priemyselní robotníci a priemyselní úradníci, peniaze a administratívni pracovníci. Rýchly rozvoj meštianstva vo východnej oblasti a v Uhorskom kráľovstve láka nemeckých, rakúskych, maďarských, českých remeselníkov. Ich rozptyl sa tiahne od Severného mora po Stredozemné more. Vnútorňá migrácia je veľká: rozvoj miest, mestskej správy priláka z vidieka značný počet obyvateľov. (Napríklad veľký počet slovenských, nemeckých stavebných robotníkov.) Peňažný trh v centrách veľkých i malých miest napomáha vzostupu židovského a nemeckého meštianstva. Vybudovanie modernej štátnej správy pomáha nemeckým a maďarským etnickým prvkom: administratívny jazyk určuje etnický charakter štátnej správy. (Za pomoci silnej asimilácie.)

Nový typ etnického zmiešania v buržoáznom štáte má individuálny charakter. Buržoázny štát ruší etnické výsady osídlení. Tak nemecké mestské autonómne celky alebo etnické autonómne oblasti Kumanov, Jazygov, Sikulov, ako aj izolácia prohraničia sa definitívne skoncuje. Kolektívne práva buržoázny štát nepozná. Ale ani kolektívne odnárodňovanie.

„Kozmopolitné“ mesto, „národná“ dedina. Mestá sú živnou pôdou individuálnej asimilácie. Nové okolnosti zachovania existencie, nový systém práce a osídlenia rozmrví tisícročné etnické tradície. Dochádza k oddeleniu „kozmpolitného“ mesta a „národnej dediny“: dedina izolovaná od priemyselného rozvoja zachováva tradície, priemyselné mestá prijímajú cudziu kultúru.

Roľnícke spoločenstvá. Úloha ortodoxie v národných vojnách na Balkáne. Krutosť spoločenstiev slúžiacich pol tisícročia v armáde v etnických zrážkach. Autonómia nemá medzi nimi tradície. Svojský vzťah jedinca a štátnej moci v ortodoxnom a byzantskom type štátu. Neobmedzená vláda administrácie nad občanom.

Malé štáty, ochrana menšín. Prvá svetová vojna: z vojny štátov vojna národov. „Prirodzený“ záujem bojujúcich strán: mobilizácia všetkých síl v tyle nepriateľa. (O národnostnej politike sa môžeme dočítať v nasledujúcej kapitole.) Výsledok mierových zmlúv v tomto priestore: systém malých štátov s ochranou menšín.

Najnovšia doba, 1920–1990

Stagnovanie migrácie na úrovni regiónov. *Definitívne rozdelenie* územia na tzv. národné štáty znemožnilo slobodnú migráciu a slobodnú voľbu práce. Na mape tohto priestoru sa rysujú dnešné (včerajšie) štátne hranice.

Vnútorňé rozpory nových štátov. V Poľsku ukrajinská, bieloruská menšina, v Československu české a slovenské, v Juhoslávii slovinské, chorvátske, srbské, albánske atď., v Bulharsku turecké, macedónske konflikty. (Pri popise jednotlivých krajín sa dočítame o tom v prehľade faktov.) Etnické „premeny“; prípad Macedóncov: stáročné boje medzi bulharským a srbským štátom kvôli územiám už na prelome storočia mali za následok vznik nového etnika. Politika osídľovania nových národných štátov narazí na *cigánsku otázku*. (S týmto problémom si politika nedokáže poradiť dodnes. Sociálne odlišnosť, odchýlne morálne tradície, fyziologická diferenciacia.)

„Výhody“ a nevýhody „národných štátov“ Posudzovanie štátneho zriadenia z *aspektu občana*: či občan pod jeho vplyvom dospel materiálne a duchovne bližšie k úrovni ťažiskových kultúr alebo nie. Čiže do akej miery prospieva nový systém úradníkov, roľníkov, robotníkov. Obrovský rozmach kultúr nových väčšinových národov na novom území štátu, výhody príslušníkov väčšiny. Rozvoj nových národných kultúrnych hodnôt. Najväčší prospech z nového rozvoja má *nová (národná) stredná vrstva* (nové národné — štátne úrady, reprezentácie)

Štátna politika voči novým menšinám. Doterajšie spontánne *etnické spory sa postupne dostávajú na úroveň štátnych, národných konfliktov*. Otázniky vo výskume.

Vnútorná migrácia. Migrácia vo vnútri štátov pokračuje. Odliv do nových štátnych centier. Oneskorený prienik priemyselnej revolúcie do juhovýchodných oblastí spôsobuje rýchlu individuálnu etnickú asimiláciu. (Napríklad podľa odborníkov jej polstoročným výsledkom je, že v bývalej Juhoslávii 7 miliónov občanov žije v zmiešaných rodinách.) Vystahovalectvo príslušníkov bývalých „štáto-tvorných“ národov z územia bývalého štátu: predovšetkým strednej vrstvy obyvateľstva.

Fašizmus a etnikum. „Etnický program“ *fašizmu* v tomto priestore. Pozitívna diskriminácia vynútená za štátnej podpory pre nemeckú diaspóru. Etnická príslušnosť je „hodnotovou kategóriou“ vo fašistickej ideológii. Etnická a rasová teória. Plán „novej Európy“. Prispôsobovania štátnych hraníc k želaným etnickým hraniciam, dopad revízie hraníc na etnický pohyb. (O pôsobení vojen a zmien vlád budeme hovoriť neskôr.)

Malé štáty a sovietska zóna. Štátny systém v sovietskej zóne. Osvetlenie sovietskeho chápania pokiaľ ide o odstránenie rozdielov vyplývajúcich z pôvodu. Etnická príslušnosť nemôže znevýhodňovať, ale etnikum nie je nositeľom nijakej hodnoty. Program spoločenskej rovnoprávnosti a búranie národných, cirkevných tradícií. Posledné veľké štátne stavby železnej doby: vytváranie priemyselných centier, reorganizácia poľnohospodárstva.

Zmena vlastníctva, proticirkevná politika. Rozleptávanie dedinskej pospolitosti. Zmena vlastníctva, likvidácia súkromného majetku súčasne zničí aj možnosť človeka, aby vo svojej duchovnej podstate zostal nezávislým od štátu. Likviduje sa

doterajší ekonomický základ menšinových kultúr. Zatláčením a ožobračením cirkví sa odstraňuje druhý pilier, na ktorom spočívajú tradície. Poľsko je veľkou výnimkou. Rumunsko: úloha ortodoxnej cirkvi popri väčšinovom národe a diktatúre.

Zachované menšiny. Rozpadávajú sa aj posledné *etnicky ucelené menšinové osídlenia*. Výnimka: kompaktné žijúce menšiny na väčších územiach, tzv. menšinové spoločenstvá s ucelenou štruktúrou. Maďari na Slovensku, v Rumunsku, Podkarpatskej Ukrajine, Juhoslávii, ojedinelé pozostatky Nemcov. Šírenie štátnej kultúry je súčasne nástrojom znevýhodňovania väčšinovej národnej kultúry. Štátne zriadenie vylučuje systém malých autonómií, či už ide o obce, alebo o osoby.

Pokus o nový začiatok a pád. 1989: Pokus o „znovuzapínanie“ vesty, zblížovacie pokusy antistalinistických síl pri riešení menšinovej otázky v tomto priestore. Počiatočné výsledky. Potom prvé slobodné voľby: etnické boje v pluralitnom systéme strán, znovuoživenie reflexov spred roku 1945, získanie množstva hlasov voličov.

Záver k zostaveniu Etického kódexu

Etnicky najvýraznejšie zmiešané obyvateľstvo Európy žije v tomto priestore, územná a osobná (personálna) autonómia menšín má svoje tradície v myšlienkovom svete, ktorý je organizovaný podľa západného typu kresťanstva. — Tisícročné tradície etnického zmiešania v tomto priestore možno nájsť u všetkých národov. Menšinová politika tvoriacich sa štátnych zriadení na úrovni jedinca — rodiny musí rátať s mimoriadne zmiešanými spoločenstvami. Radikálna a úplná personálna autonómia, pritom podpora a záchrana ešte zachovaných územných autonómií.

II.

Možnosti teritoriálnej úpravy v strednej Európe, 1867–1992

(Štát a národ)

1989–1992: Veľká šanca Strednej Európy na znovuzачatie. Určite sa nemýlili tí, ktorí takto hodnotili v tomto priestore začatý revolučný proces v rokoch 1989–90. V novodobých dejinách tohto priestoru sa prvýkrát naskytna možnosť, aby sa tu žijúce národy pokúsili – bez veľmocenského zasahovania – nezávisle usporiadať medzi sebou svoje viackrát narušené vzťahy.

Nemecko–rakúsko–maďarské záujmy (1867–1918)

Spätňý pohľad na uplynulý jeden a polstoročné dejiny ukazuje, že *územné a národné začlenenie* v tom-

to priestore, čiže štátne hranice, určili predovšetkým veľmoci: najprv usporiadanie nemeckej otázky (1866–1871), potom Turecko na juhovýchode (1878–1913), resp. formovanie osudu Ruskej ríše na východe rozkúskovalo národy štátnymi hranicami, inokedy to bol prejav vzájomného vzťahu západoeurópskych mocností (1918), alebo sa práve uplatnili svetovládne protiklady (sovietsko–americkej po roku 1948).

Štátne hranice územia medzi Severným morom a Balkánom v rokoch 1866–1878 určovalo „usporiadanie“ nemeckej otázky. Potom, čo Habsburgovcov vytlačili z Reichu (1866, Königgrätz) ostala im

jediná možnosť: vytvoriť z personálnej únie medzi rakúskymi dedičnými dŕžavami a Uhorským kráľovstvom konštitučné spoločenstvo štátov. (Je známe, že Habsburgovci v Rakúsku vládli 600 rokov a viac než 300 rokov na území Uhorska.) V r. 1867 vznikla Rakúsko-uhorská monarchia, potom pod pruským vedením druhá Nemecká ríša (1871). Tento rakúsko-uhorský štát určoval *osud mnohých malých národov* (Slovákov, Srbov, Rumunov, Chorvátov), žijúcich na historickom území Uhorska, medzi ktorými sa práve v týchto desaťročiach začalo upevňovať národné povedomie. V maďarskej územnej segregácii (v štáte) videli z princípu svojho nepriateľa.

Po viacstoročnej tureckej nadvláde výsledkom postupného zatlačenia tureckej rozpínavosti na juhovýchode vznikli nové — alebo boli opätovne založené — štáty: Bulharsko (1878), Srbsko (1816–1878), Rumunsko (1859–1861); Bosnu a Hercegovinu okupovala Rakúsko-uhorská monarchia. V období vzniku moderných európskych štátov, keď v doprovide modernej byrokracie vytvorili rámec územnej správy, etnickým princípom sa takmer nevenovala pozornosť: početné poľské obyvateľstvo na rozsiahlom území od Severného mora až po Karpaty, nezískalo späť svoju štátnosť stratenú v roku 1795; z mnohých národov Karpatskej kotliny v rámci Uhorského kráľovstva *územnú autonómiu* — ak nehľadíme na rozsiahlu autonómiu Chorvátov — *žiadne iné etnikum nezískalo*. (Chorváti v rámci Uhorského kráľovstva mali od roku 1102 výsadné stavovské a teritoriálne postavenie, získali samostatný štatút pridruženej krajiny v roku 1868.) Pravda, túžba malých národov po územnej samospráve vtedy ešte nebola rozhodujúcim prvkom ich hnutia, početné nemecké obyvateľstvo sa zasa cítilo v Monarchii doma.

Keď však v susedstve vznikli rumunské a srbské kráľovstvá, aj v krajanoch žijúcich na území Monarchie zosilnela túžba *dostať sa do spoločného územia s jazykovo totožným obyvateľstvom*. Súdobé západoeurópske štáty mali tiež veľa národných menšín, preto aj politika v tomto priestore pokladala otázku menšín za vyriešenú tým, že podľa západných liberálnych zásad uplatnila a zabezpečila občianske slobody — v tradične vytvorených štátnych rámcoch. Juhovýchodné krajiny (Rumunsko, Bulharsko, Srbsko) nevykazovali nijakú štátnu toleranciu, nevybudovali si menšinovú politiku v súvislosti s národnými minoritami, ktoré sa ocitli na ich novom území.

Liberálne zásady a jej nedostatky

Jedine Rakúsko-uhorská monarchia pamätala na *zákonne (štátne) usporiadanie práv národnostných menšín*. Mnohonárodnostné Rakúsko vo svojej decembrovej ústave v roku 1867 uznalo „rovnoprávnosť kmeňov“ (Volkstümme). V uhorskom zákone vydanom v roku 1868 sa zásadne uplatnil duch liberálnej politiky doby: podľa toho svoj jazyk na území štátu mohol slobodne používať osobne každý,

menšinám ako kolektívom zaručovalo kultúrne spoločovanie. Je známe, že liberálne európske chápanie zamietlo politické práva kolektívov ako pozostatky feudálnej spoločnosti. Vymedzenie územno-správnych hraníc sledovalo veľmocenské záujmy, systém vnútorného usporiadania štátu zasa *zásady francúzskej štátnej administratívy*.

Na prelome storočia, keď *kolektívne úsilie* v mnohých masových spoločnostiach Európy zosilneli, na povrch politicko-štátneho života čím ďalej tým viac sa pretláčali „nižšie“ vrstvy spoločnosti, čiastočne so svojimi sociálnymi, sčasti národnými požiadavkami. V národoch Strednej Európy sa s elementárnou silou prejavovala túžba po organizovanej národnej pospolitosti. Liberálne ideály sa ukázali byť nedostačujúcimi, ba najliberálnejší volebný zákon územia (Rakúsko, 1907) mal za následok, že politická organizovanosť národných menšín takmer paralyzovala život štátu. Vodcovia Monarchie nechápavo hľadeli na menšiny požadujúce už samostatnú územnú organizáciu. Pravda, vznikli viaceré predstavy, ktoré ostali iba na úrovni plánov, z ktorých najznámejší bol komplexný plán rakúskej sociálnej demokracie (práva na základe personálnej autonómie a federácie), respektíve návrh úzkej skupiny maďarskej občianskej ľavice roku 1918 (*Monarchiu chceli kantonizovať* podľa vzoru Svajčiarska). Lenže ľavica — práve pre jednostranné sociálne požiadavky — sa nedostala k politickej moci potrebnej na doriešenie usporiadania. V roku 1918 však už bolo všetko neskoro. Kým vodcovia Monarchie bezmocne stáli pred národnými požiadavkami, vodcovia juhovýchodných štátov z toho všetkého pochopili iba toľko, že územie svojich štátov možno rozšíriť na základe odvolávania sa na členov ich národa žijúcimi za hranicami: Rumunsko, Srbsko v momente (1914–1916), keď to veľmocenské siločiarly v priebehu vojny dovoľovali, žiadali pre seba územia z južnej a východnej časti Monarchie. Nakoniec však revízia hraníc v roku 1918 nevychádzala z územného osídlenia tu žijúcich národov, ale opäť sa uskutočnila pozdĺž veľmocenskej konštelácie.

Francúzsko-anglosaský záujem (1919–1938)

Po rozpade Monarchie v rokoch 1918–1920, v dôsledku oslabenia Ruskej ríše najsilnejší veľmocenský vplyv v tomto priestore mali *Francúzi*.

Stratégia francúzsko-anglosaskej mocenskej politiky za chrptom porazeného Nemecka chcela zabrániť prípadnému vzniku pronemeckého spoločenstva štátov. Táto stratégia napomohla víťazstvu tých vnútropolitických síl, ktoré boli nespokojné so systémom územného riadenia Monarchie, a ktoré si želali rozkúskovanie Monarchie (a nie jej prípadné federatívne usporiadanie). Rovnakým spôsobom oslabila v prospech Srbska Bulharsko, ktoré bojovalo na strane ústredných mocností.

Výsledkom toho bol vznik Československa z Čiech, väčšinou Slovákmi obývaného Horného Uhorska a Podkarpatska, potom srbo-chorvátsko-

slovenského štátu (od roku 1929 pod názvom Juboslávia) zo Srbska, Chorvátska, slovenských území, z južnej časti Uhorska, z Bosny a Hercegoviny a iných balkánskych území. Rumunsko svoje územie takmer zdvojnásobilo, čím získalo celé „Východné Svajčiarsko“, t. j. Sedmohradsko, so zmiešaným obyvateľstvom, ba i časť Banátu taktiež so zmiešaným obyvateľstvom a to tak, že obsadilo na východe Dobruždu i Moldavsko.

Poliaci po 123 rokoch získali územno-štátnu samostatnosť. (Od porazeného, Nemecka, Monarchie a od zoslabnutého Ruska nadobudlo územia inonárodného obyvateľstva, ktoré patrili k poľskému feudálnemu kráľovstvu v 18. storočí.)

Malé štáty, „národné“ štáty

Víťazné mocnosti hovorili o vzniku „národných štátov“, no nové štáty boli etnicky sotva homogénnejšie, ako predošlé rozkúskované oblastno-správne celky. Medzi etnikami a štátnym územím boli známe stáročné protirečenia a zdroje napätia, no aj tentokrát sa uprednostnil veľmocenský záujem. Štátna moc sa budovala tak, akoby išlo o *národný štát*, v skutočnosti však vznikli také isté mnohonárodné krajiny, akou bola aj samotná Monarchia či Rusko. Etnické napätie v tomto priestore dobre známe už pred rokom 1918 sa pokúsili neutralizovať tak, že pri zachovaní francúzskeho typu územne centralizovaného štátneho systému, veľmoci vnútili novým štátom (Československu, Rumunsku, Juhoslávii, Poľsku) tzv. *menšinové zmluvy*. Aké následky malo sledovanie francúzskeho štátneho modelu pri „prestavbe blízko východných území niekdajšej Tureckej ríše, môže byť predmetom osobitného — doteraz nerealizovaného — výskumu. Do akej miery je zásada revízie hraníc z roku 1918 zdrojom dnešných konfliktov — v Strednej Európe rovnako, ako na Blízkom Východe? Kam viedlo uplatňovanie zásady národných štátov na takých územiach, kde obyvateľstvo si svoj systém osídlenia po celé stáročia uplatňovalo úplne inak?

Komparatívne skúmanie menšinových zmlúv z rokov 1919–1920 v historiografii sa sústavne zanedbáva. Samotné texty svedčia o oveľa modernejších princípoch, než ich uplatňovali voči svojim menšinám doma samotné západné mocnosti — predovšetkým Francúzsko. Inou otázkou je, do akej miery vedela alebo chcela štátna moc realizovať medzinárodné predpisy. Prenasledovanie poľských Ukrajincov a etnická občianska vojna (1930–1934), vášne proti židovskej národnosti, juhoslovanské a rumunské právne úskoky, protimaďarské prejavy, občasná atrocita, odňatie pozemku bývalým príslušníkom „vládnuceho etnika“ atď. sú známe skutočnosti, aj keď o nich súčasné národno-štátne historické štúdie mlčia. Maďarsko — možno práve preto, že sa stalo takmer čistým národným štátom — menšinovú politiku pokladalo za zbytočné zlo, v Československu sa protimenšinové vášne — dôsledku českej politickej línie — ešte stále najviac obmedzovali, a medzinárodné zmluvy sa mohli uplatniť.

Nemecká záujmová sféra (1938–1945)

Po necelých dvoch desaťročiach, medzi r. 1938–1941 sa zdalo, že sa začne „úprava“ štátnych hraníc z etnického aspektu. Národno-socialistické Nemecko začalo vystupovať v Európe ako zástanca kolektívnych princípov, vykonávateľ sociálnych a národných organizačných zásad v revízii hraníc. Rozbilo mierový systém z roku 1920, pripojilo k Ríši Rakúsko. Rozdelilo Československo. Potom, ako oddelilo sudetonemeckú oblasť, Čechy degradovalo — ako protektorát — na českú autonómnú oblasť. Slovensku dalo samostatnú štátnosť, oblasti s prevažne maďarským obyvateľstvom odstúpilo Maďarsku a menšie územie, na ktorom žili vo väčšine Poliáci, prenechalo Poľsku. Západné mocnosti toto „nové usporiadanie vyhlásené za etnické“ brali na vedomie práve tak, ako zavedenie centralistickej štátnej zásady v roku 1918. Za vyhlasovaným etnickým princípom sa však čoskoro jasne prejavili veľmocenské ciele Nemecka, celkom ako sa ukázali záujmy západných mocností v r. 1918 za princípom „národného štátu“. V prípade Juhoslávie Chorvátsko získalo samostatnosť, Maďarsku pripadla značná časť územia obývaného Maďarmi (presnejšie tá oblasť, kde vo vzťahu k Maďarom a Nemcom boli Srbi v menšine). Rumunsko donútili odstúpiť mnohoetnické územie Sedmohradska s prevahou Maďarov (Severné Sedmohradsko). (Sovietsky zväz si medzitým pripojil späť Moldavsko znova uchvátené Rumunmi v roku 1918, avšak v prevažnej časti už s rumunskou väčšinou.) Poľsko známym spôsobom rozdelili — už vôbec nie na etnickom princípe — medzi Sovietskym zväzom a Nemeckom. Kým Nemecko rozbilo systém versailleského mieru, Sovietsky zväz začal budovať svoje stredoeurópske mocenské pozície.

Triumf etnického princípu: modifikácie hraníc

Ešte stále prežívajúce menšinové problémy, aj veľmociam známe územné a *národné (etnické)* protirečenia sa snažili vyriešiť *úpravou hraníc*. (Spoločenský dopad revízie hraníc v rokoch 1938–1941 poznáme pomenej. Skúmali sme ho len ako určitú súčasť imperialistickej politiky. Sotva máme presným výskumom podchytené údaje o tom, ako sa z obyčajného roľníka, úradníka rozbitého Poľska stal bezdomovec, či s akými životnými plánmi sa púšťa do práce na nových pozemkoch prostý nemecký sedliak presídlený po roku 1940 do západnej časti krajiny, a po niekoľkých rokoch ako sa stáva tiež bezdomovcom. Tak isto nie je prebádané zavedenie rumunskej nadvlády v roku 1918, ani dopad znovu nastolenej maďarskej nadvlády na sedmohradských a južných územiach, a tamojších utečencoch, prostých maďarských, rumunských, srbských sedliakov, robotníkov, úradníkov, ktorí prchali pred novou nadvládou. O Židoch ani nehovoriac, ktorí sa báli o svoj holý život.)

Nárazníková zóna

V rokoch 1945–1947 pri teritoriálnej úprave priestoru sa opäť uplatnili púhe *veľmocenské aspekty*. Víťazné mocnosti, ako to už byrokracia víťazov zvykne robiť, *porazených trestala* spôsobom pána

učiteľa, zabúdajúc pritom, že územno-etnická pre-
stavba sa začala v r. 1938 za absolútneho súhlasu
Anglicka a Francúzska, Anglicko svojím hlasom za-
protestovalo iba pri útoku na Poľsko. O Sovietskom
zväze ani nehovoriac, ktorý od roku 1941 zohrával
v tomto priestore dosť neslávnu úlohu. Teraz na
pódium víťazov, sa vrátili k územnému členeniu z ro-
ku 1920, ktoré už raz sami uznali ako zlé riešenie.

Priestor — medzi Baltským a Čiernym morom
sa stal tzv. *pufferzónou* (nárazníkovou zónou) medzi
západnými mocnosťami a Sovietskym zväzom.
Meštianska ľavica v rokoch 1945–46 v Rumunsku,
Československu, Maďarsku, Bulharsku hľadala aj
federatívne riešenie, pred touto možnosťou sa ne-
uzatvárali popri rumunskom P. Grozovi, ani srbský
kommunista Tito a Bulhar Dimitrov. Tieto snahy,
bez veľmocenskej podpory, ba čo viac, od r. 1947
kvôli rozhodne odmietavému stanovisku Sovietske-
ho zväzu, ostali len iniciatívami.

Kolektívna zodpovednosť: vysídľovania

Veľmoci — inteligencia rovnako, ako ich profesori
— videli v *problematike menšín* jednoducho *zárodok
konfliktu* vedúceho prípadne aj k vojne. Európske
politické myslenie doby nezbadalo, že Nemecko a
rozpínavosť národného socializmu je čosi viac a je
aj niečo iné, ako obyčajné rozdúchavanie „zla“ a jeho
odklon od francúzsko-anglického modelu štátnej
správy. Nevšimli si, že porážkou fašizmu sa v tomto
priestore *nerozplynul iba etnický princíp*, ale už
*predtým sa ukázal nefunkčným aj francúzsky cen-
tralizovaný národný štát*. A je to pravda aj napriek
tomu, že jeho krach najviac využili a najhlasnejšie
vyslovili národní socialisti.

Veľmoci uviazli pri ideách národného štátu. Ne-
mecko a jeho spojenci po r. 1938 chceli *revíziou hra-
nic* vyriešiť rozpory medzi územnými správami a
etnikom, spojenecké štáty zas robili pokusy s *pre-
sídľovaním* menšinového obyvateľstva, a chceli
vytvoriť etnicky čisté štátne územia. (V období
fašistických vyhladzovacích táborov a zverského
vyvražďovania ľudí, sa nezdalo byť antihumánym
to, že milióny ľudí bolo donútených s niekoľkokilo-
vým batohom opustiť svoje domovy, svoje stáročné
sídla, drobný majetok. Dnes sa už na to pozeráme
inak. Uznávame nedostatky liberálnej národnostnej
politiky, ktoré neumožňovali kolektívne práva,
vidíme aj nemožnosť modifikovať hranice, čím v et-
nicky zmiešaných oblastiach ďalšie milióny zdieľali
osud menšín. No ani jednému sa nepodarilo *zničiť
človeka, ktorý znova a znova vytvára svoje životné
podmienky*, keď treba, aj za cenu kompromisov.
Roľníci a robotníci s úžasnou schopnosťou prispô-
sobovania celkom dobre znášali vládu politikov a
vojvodcov, ktorí za ten čas kreslili hranice. Moc,
vládný jazyk sa menil, obyvatelia formujúci, obrá-
bajúci, zveľaďujúci kraj však ostávali. Avšak *vysíd-
ľovanie* robilo neznesiteľným samotný život, daný
prežiť len raz a trhlo rodinné väzby. Po táboroch
smrti a po zlovestných politických pracovných tá-
boroch, bol to bezpochyby najneľudskejší čin voči

menšinám. Vysídľovanie začali fašisti, no západní
spojenci a Sovietsi ho dokončili. A európska politická
inteligencia to všetko vykonala pod záštitou svätej
idey francúzskej revolúcie, a v mene ideálu národ-
ného štátu.)

Odpoveďou na uplatňovanie etnických princípov
a kolektívneho práva zo strany liberálneho štátu
bolo vyhlásenie a uplatňovanie kolektívnej zodpo-
vednosti. Ako jej dôsledok — popri vysídľeniach —
sa na základe etnickej príslušnosti zrušili aj občí-
anske práva. (V Poľsku, Československu, Juhoslávii,
Rumunsku sa odnímali Nemcom, v Československu
a v Juhoslávii občanom kvalifikovaným za Maďarov.)

Nastolenie územno-správneho poriadku z roku
1920 sa uskutočnilo na základe spoločného rozhod-
nutia mocností a bolo všeobecne podporované aj
miestnymi občianskymi silami. No teraz už bez
predpisov týkajúcich sa ochrany menšinových práv.
Vytvorenie čistého národného štátu vysídľovaním,
rovnako ako na vratkých nohách postavené federa-
tívne plány prekazili studená vojna a zavedenie
sovietskeho systému.

Politika novej záujmovej sféry (1949–1990)

Stalinský Sovietský zväz si v roku 1949 vytvoril
svoju vlastnú vojenskú a hospodársku zónu. *Na
štyridsať rokov uzavrel priestor* pred západnými
hospodárskymi a politickými vplyvmi, čiže izoloval
prostredie pred prienikom interkontinentálnych
hospodárskych síl zo Západu. Ba čo viac, svojim
politickým systémom — známym spôsobom — *upev-
nil hranice priestoru a štátov*: hospodárstvo a
kultúra, sa tiež budovali v národno-štátnych
rámcach, a vnútri územia štátu — už aj z bezpeč-
nostných i vojensko-politických príčin — sa ďalej
upevňovala administratívno-kontrolná úloha hlav-
ných miest. Na rozdiel od regionálnej hospodárskej
a kultúrnej decentralizácie, ktorá v rokoch 1950–
1970 Západnú Európu zasiahla, u nás sa vybudovala
nová *územná centralizácia*. Najsilnejšie súčasti
dnešného západného systému osídlenia sú *obce* a
mestá, ktoré sa u nás podriadili administratívnym,
umelo vytvoreným územným celkom. Upevnila sa
ústredná štátna byrokracia, ktorej prvoradým záuj-
mom bolo zachovanie centralizovaného národného
štátu a zamedzenie rozvoja územnej samosprávy.

„Sovietsky internacionalizmus“

Je charakteristické, že aj hospodársku integráciu si
predstavoval ako integráciu štátnych riadiacich
orgánov. Odvolávajúc sa na bezpečnostné príčiny,
aj vo vnútri zóny sťažil možnosť cestovania. Za ten
čas sa medzi západnými občanmi začala internacio-
nalizácia kontaktov na pracoviskách a vo voľnom
čase. No cestovanie medzi krajinami spojencov v
zóne bolo ďaleko ťažšie, ako pred rokom 1938, keď
tieto krajiny stáli voči sebe ako nepriatelia. (Pričom
nastávajúcu spiritualizáciu hraníc vysvetľovali ako
organickú súčasť marxistického obrazu budúcnosti.)

Paralelne s tým, hlásajúc pritom proletársky in-
ternacionalizmus a rovnoprávnosť každého človeka,

násilne — ideologickými prostriedkami — *utláčal* v tomto priestore prežívajúci *nacionalizmus*. Uplatnením sovietskej politickej dominancie zároveň vyvolával silný protisovietsky nacionalizmus, presnejšie odpor voči všetkému, čo zaviedli Sovieti. (Napríklad vyvolal odpor proti internacionalizmu, či sympatie voči zakázaným, skutočne zastaralým, nevraživým národným ideám.) Aj *otázku menšín* riešili ako vnútornú záležitosť. Štáty si hľadali odlišné riešenia menšinových problémov. (Maďari na určitom území Rumunska v rokoch 1952–1968 mali svoju oblastnú autonómiu, inde im však zobrali aj dobre fungujúcu univerzitu; patríť k nemeckej menšine v Poľsku zase bolo životu nebezpečné, no Bielorusi, Litevci mali kultúrnu autonómiu atď.)

Úmerne tomu ako sa uvoľňoval tlak Moskvy, povolovalo sa čoraz viac samostatnosti v tomto priestore (od roku 1961), a tým viac silnel *miestny nacionalizmus*, najčastejšie v podobe *štátneho nacionalizmu*. Víťazstvo princípu národného štátu sa pokladalo za ideu doby, domnievali sa, že likvidácia menšín je len otázkou času. Oddaní agitátori sovietskej línie to prijali a hlásali ako jednostrannú sociálnu identitu človeka, nacionalisti zase preto, lebo takýmto spôsobom bolo možné zlikvidovať výchovu v materinskom jazyku (napríklad Maďarsko, Bulharsko, Poľsko); a menšiny sa mohli taktiež označiť za príčinu vnútorných ťažkostí štátu a tým obmedzovať ich práva (Rumunsko, Československo).

Po porážke etnických kolektívnych princípov a občianskeho princípu liberalizmu, ani podľa sovietskeho spôsobu ponímaný *proletársky internacionalizmus* nič nevyriešil z *územno-správnych a etnických protirečení*. Navyše, predstavitelia menšín niekedy túžobne spomínali na menšinovú politiku Československa alebo Rumunska medzi dvoma vojnami.

Juhoslávia bola jediná, ktorá do svojho štátneho zriadenia zaviedla meritórne pokusy. V štátnej správe vyhranenej v šesťdesiatych rokoch známym spôsobom rozdelila štát a obyvateľstvo na republiky (štátotvorné národy); vypracovanie zásad menšino-

vej autonómie zverila republikám. Dnes, keď sa v Juhoslávii strieľa, hovorí sa predovšetkým o krutostiach predchádzajúceho systému. Ale objektívny pozorovateľ nemôže poprieť, že Juhoslávia bola jedinou krajinou, kde vypracovali najviac alternatív na súžitie mnohých menšín, ktoré v určitých prípadoch boli oblastne roztrúsené a v iných prípadoch žili kompletne. Ostáva veľkou otázkou, či sa pokus musel skončiť neúspešne kvôli diktátorskému (komunistickému) spôsobu politického systému, alebo práve v dôsledku decentralizácie zosilneli prejavy nesvornosti?

Rozpad sovietskeho systému

V rokoch 1989–1991 sa všeličo odohralo inak, ako v roku 1920 alebo 1947.

Predchádzajúce mocenské zmeny vyvolávali napätie medzi národom a štátom, čiže to bola čiastočne otázka menšín (1918–1920, 1938–1941). Terajšiu prestavbu vyvolal vnútorný rozklad jedného politického systému, sovietskeho systému, a novšia *akútnosť menšinovej otázky je len jedným z dôsledkov zmien*.

Záveru etického kódexu

Politika v uplynulých storočiach (19.–20. storočie) nenašla prijateľný rámec súžitia územno-správneho (štátneho) modelu, ktorý by bol prijateľný pre národy a etnické celky žijúce v tomto priestore zmiešané celé tisícročia. Pod tlakom vonkajšieho násillia znovu a znovu prebudovávala štátne hranice, čím sa milióny ľudí dostalo do nevýhodnej situácie („menšiny“); potom v rámci štátnych hraníc sa usilovala o homogénnosť, čím opäť milióny boli nútené opustiť svoje praveké bydliská. Vzdelaná inteligencia 19.–20. storočia, prehrýzajúca sa cez hory kníh na vynikajúcich univerzitách Európy, nedokázala pre tu žijúcich obyčajných ľudí vymyslieť nič „rozumného“.

Treba si teda znovu premyslieť vzťah *človeka a obce, národa a štátu* (územnej správy).

III.

Noví činitelia vytvárania spoločenských a nové sily územného usporiadania v Európe

Pre koho vlastne chceme vybudovať Európu? *Európu pre občanov, Európu pre národy, Európu pre štáty*? Bola to jedna z prvoradých otázok, ktorú sme si v stredo-európskom priestore v roku 1989 položili v priebehu rýchleho rozpadu sovietskeho systému. Aká vlastne bude tá „zjednotená Európa“? Prečo sa v západoeurópskej spoločnosti vynárajú pochybnosti voči tradičným územno-správnym inštitúciám (v podstate z 19. storočia)?

Globálna výzva, záujmy výroby

Spomínať *fakt globálnej výzvy* sa dnes už pokladá za frázu, ale na tejto strane Európy — čiže v strednej a východnej Európe — nezaškodí pripomenúť veci, ktoré sa na Západe pokladajú za frázu. Fráza, ale realita: *vyriešenie ekologických problémov*, ktoré ohrozujú zemeguľu, nie je možné spoločnosťami, ktorých názor na ľudstvo určujú partikulárne záujmy

území obklopené štátnymi hranicami a priority vlastných národných záujmov. No medzinárodná kontrola moderných zbraní schopných spôsobiť zánik sveta je rovnako nemožná pri zachovaní súčasnej členitosti. Je to fráza, aj keď si to nechceme uvedomiť: *najväčšou prekážkou pri prekonávaní globálnych nebezpečenstiev je členitosť európskych štátov* vytvorená v 17.–19. storočí. (Keď sa teraz zrútil sovietsky systém, na to všetko sa kladie osobitný dôraz, lebo tým sa skoncovalo s vojensko-politickým rozdelením sveta, ktoré sme pri zdolávaní globálnych nebezpečenstiev pokladali za jedinú prekážku.)

Hospodárska sféra od začiatku storočia denne vyslovuje svoju nespokojnosť so stavom členitosti územia európskych štátov. Rozmach Európy bolo možné ďakovať existencii mnohorakej vycizelovanej územnej a organizačnej členitosti, jemnej diferenciácii spoločenského života. Teraz, v ére priemyselnej revolúcie prekážkami pre ďalší rozvoj sú mnohé, ochrannými clami vybavené, ťažko spojitelné územne-správne celky (štáty). Myšlienku Spojených štátov európskych iniciovala na začiatku storočia v neposlednom rade priemyselná produkcia prechádzajúca na sériovú výrobu, keď v delbe práce a vo voľnom pohybe pracovnej sily objavila výhody „veľkého priestoru“. (Možnosť zabrániť tým vojnám bol iba čiastočný cieľ.) Progres Spojených štátov amerických a Dalekého Východu v automatizovanej výrobe — ktorého vrcholom je nesporne sériová výroba riadená počítačmi — urobil pre každého prijateľným, že štátnymi hranicami rozkúskované územné členenie je *brzdou rozvoja hospodárskej a výrobnjej prosperity*.

Regionalizmus

„Regionalizmus“ nahľadáva súčasné štátne a územné riadenie v oblasti hospodárstva z úplne iného smeru. Chce vytvoriť menšie územné celky, ktoré sú nezávislé na členení štátnych hraníc a ktoré presahujú akékoľvek hranice. Technický rozvoj, internacionalizácia výrobnno-obchodných vzťahov vytvárajú úplne iné typy *hospodársko-regionálnej vzájomnej odkázanosti*, aké zakotvovali stáročne štátne hranice. Oblasti dvoch-troch vzájomne susediacich štátov — rozdelených hranicami — sú na seba organickejšie odkázané, ako východná a západná časť toho istého štátu. (Ako príklad môžeme uviesť hociktorý stredo-európsky štát, aj Maďarsko. Južné Maďarsko a bývalá Juhoslávia, práve tak severné Maďarsko a nové Slovensko, či východné Maďarsko, západná časť Ukrajiny a južné poľské územia môžu tvoriť hospodársky organickejší celok, ako samotný súčasný ukrajinský, maďarský alebo chorvátsky štát.) Územie štátu ako hospodáriaceho a výrobného celku sa stalo na konci 20. storočia nielen *tesným, ale aj celkom staromódnym a „umelým“*.

Individualizácia vo verejnom zmýšľaní

Bude sa zdať menej frázou, ak upozorníme: vo *verejnom zmýšľaní* sa objavili idey a ideály, ktoré sa dostávajú do radikálnej kontraverzie so zásadami

tradičnej územnej správy európskych štátov. Objavil sa nový typ *individualizácie* vedomia, predovšetkým v myslení generácie, ktorá vyrástla po vojne a dnes už zaujíma svoje postavenie v inštitúciách.

Je známe, že všeobecný rozvoj kultúry európskych spoločností za posledných päť desaťročí zaznamenal prudký rozmach. Vykazuje sa to najprv v systéme školstva, potom na masovokomunikačných fórach. Tým sa zvýšili nároky na kultúrnu a intelektuálnu suverenitu jedinca. Rozvoj masovokomunikačných prostriedkov šíriacich informácie — periodickej tlače, rozhlasu a televízie — taktiež pomohli pri individualizácii širokých mas. Známe javy zhrnuté do niekoľkých slov: napriek tomu, že tieto nové prostriedky sprostredkujú schémy, slogany, stereotypie a tým sa obraz sveta zjednodušuje, no súčasne so sprostredkovanou formou správania presvedčia jedinca, že *slúžia možnostiam jeho seba-realizácie ďaleko viac, než doteraz*. A je v tom kus pravdy. Možno, že úroveň verejného zmýšľania klesá — na základe plytkých sloganov to mnohí tvrdia —, je však nesporné: spoločnosť ich svojiským spôsobom „používa“. Jediniec však *čím ďalej, tým vedomejšie vyberá*, triedi, hľadá svoje miesto v spoločnosti. Stále samostatnejšie hľadá stotožnenie s jedincami uvažujúcimi ako on sám.

Tak často spomínaná etnická renesancia je procesom tiež dvojtvárnym. Nie je to iba hľadanie kolektívneho ideálu — etnickej súdržnosti — ale i to, že *človek sa postupne vzdaluje od úplného područia štátneho, občianskeho zariadenia* a začína uprednostňovať iné väzby spoločenskej spolupatričnosti — čiže uprednostňuje etnické, náboženské, svetonázorové atď. väzby pred požiadavkou občianskeho povedomia. *Vznik nového individualizmu sa prejavuje v osobnom rozhodovaní jedinca proti nátlaku, v hľadaní väzieb, totožností, ktoré by sa lepšie hodili k osobnému chápaniu*. Etnická renesancia v USA znamená hľadanie „koreňov“, hľadanie nového typu integrujúcich síl v 80. rokoch, nezávislých na štáte. Najsamozrejmejšia príslušnosť v Európe sa viaže k totožným jazykom hovoriacemu etniku, alebo k rozdielnym mikrokolektívom — na rovnakom území, či na základe rovnakého zmýšľania.

Oslabenie spoločenského dosahu štátu

Občianske vedomie, ako prvoradý myšlienkový rámec spoločenského sebauvedomovania jedinca sa začína oslabovať, respektíve čím ďalej, tým viac sa upevňujú iné väzby identity jedinca k spoločnosti: priateľské a rodinné, oblastné či regionálne, etnické a svetonázorové, a sociálna identita a súvisiaca s organizáciou práce. (Slobodou cestovania a približením cudzích kultúr cez masovokomunikačné prostriedky sa to ešte len zvyšuje.) V jedincovi narastá túžba, aby prenikajúc do nich a pochopil všetky procesy, ktoré sa okolo neho odohrávajú. No môže sa pritom stať, že *neprehľadné štruktúry*, organizácie odmietne. (Netreba podrobnejšie uvádzať, že rozličné hnutia, ktoré od štátu požadujú, aby — či už v Anglicku, Španielsku alebo v Talian-

sku — odstúpil určité práva regionálnym organizáciám, sú v princípe formou prejavu tohto všeobecného vývinu. Odstúpenie kompetencií v oblasti zdravotníctva, sociálnych záležitostiach, rozmiestnenia priemyslu, cestovného ruchu.)

Mohli by sme ďalej uvádzať charakteristiky technického a infraštruktúrneho rozvoja na konci 20. storočia, ktoré relativizujú rámec štátu ako sféru pohybu občana, jeho výrobnéj činnosti a myslenia, vidiac v tomto rámci čoraz viac prekážok. A na miesto štátu dosadzujú, respektíve potvrdzujú nové typy činiteľov vedomia identity.

Vidí sa nám: aj keď sa o tom občania Európy nezmieňujú denne, predsa len cítia, že technický, výrobný a kultúrny rozvoj na konci storočia ich doterajší rámec života mení. *Globálne napätie a hospodárstvo sa rozširujú a snažia sa prekročiť štátny rámec*, individualizácia spoločnosti čiastočne pôsobí tiež rozpínavo na tento rámec. Na druhej strane *nezávisle od územného rámca štátu hľadajú určité body identifikácie*. (Etnickú, regionálnu atď. identifikáciu.)

„Národný štát“, klasický liberalizmus

Kým potrebu kontinuálneho zjednotenia každý uzná, diskutuje sa o tom, v akých oblastiach života a na akej úrovni sa toto zjednotenie má uskutočňovať, dovtedy z mnohých strán narazili na odmietnutie požiadavky, domáhajúce sa rozdeliť štáty na menšie územné celky, nebudaj povzbaviť ich určitého doterajšieho územno-správneho oprávnenia. Akými argumentami a z akých tendencií sa spochybňujú snahy zrušiť štátne hranice v Európe?

1) *Časť inteligencie inklinujúcej ku klasickým liberálnym princípom* minulého storočia sa správa zamietavo, lebo vyrastala fascinovaná ideálmi slobody francúzskej revolúcie a štátu, ktoré odmietli všetky kolektívne výsady alebo kolektívne práva. Takéto chápanie pokladá náboženskú, či etnickú príslušnosť za súkromnú vec, odmieta snahy organizovať spoločnosť na tomto základe. Spôsob argumentácie je známy: jedinca so spoločnosťou spája vedomie štátnej príslušnosti, najdôležitejšou ustanovizňou je štát, on zabezpečuje rovnoprávnosť pred zákonom a politickú rovnoprávnosť. V uplatnení etnického princípu vidia príznaky „rodových“, kolektívnych ideí. Kritici týchto liberálov nie bez dôvodu spomínajú, že vedomie štátnej príslušnosti je práve tak „kolektívnym ideálom“, ako etnické, len sa organizuje sa inom základe. A voči ním nie je neoprávnenou výčitkou ani to, že sa vzdávajú základov klasického liberalizmu: brzdia slobodný rozvoj jedinca tým, že občiansku identitu pokladajú za jediný princíp organizovanosti spoločnosti.

Národný štát a jeho byrokracia

2) *Byrokracie európskych štátov* odmietajú autonómne úsilie, najmä úsilie o územnú autonómiu. V 17–20. storočí štátna byrokracia je organizátorkou európskej spoločenskej správy, a jej vývoj bol nepochybne jednou z podmienok rozmachu Európy

modernej doby. (Verejná bezpečnosť, doprava, školstvo, zdravotníctvo, sociálna sieť atď.) Táto úloha zabezpečila štátnej byrokrácii všeobecne uznávané spoločenské postavenie, no zároveň sa vzdialila od každodenného života, najmä v centralizovane budovaných štátoch. „Hlavné mesto“, „vládnuca omnipotencia“ je celé stáročia ustavičným terčom snáh územnej autonómie. Ústredná vládna byrokracia je ochotná hovoriť nanajvýš o kultúrnej autonómii a tvrdí, že snahy o dosiahnutie etnickej a hospodárskej autonómie by viedli k výrobnej a politickej či riadiacej anarchii. (Ich kritici nie bezdôvodne uvádzajú, že zabezpečenie územnej autonómie je práve v záujme činnosti administrácie.)

Antifašistické tradície

3) Na možnosť nového usporiadania územnej správy štátu útočia niektorí dnešní *zástancovia tradície klasickej antifašistickej politiky*. Vyvoláva v nich obavy najmä juhotyrolská autonómia, potom uznanie suverenity Chorvátska, Slovinska na úkor jednotnej Juhoslávie a nakoniec iniciovanie samostatného Česka a Slovenska v rámci Československej republiky. Spomínajú na Európu z roku 1938, keď oslavujúc triumf etnického princípu „upravili“ stred Európy – mimochodom spôsobom podobným dnešku. (Viď v predchádzajúcich kapitolách.) A spomínajú Nemecko, ktoré tento proces začalo a, ako sa to stalo aj v roku 1938, teraz si znovu mimoriadne upevnilo svoje pozície. (Všeobecne sa nazývajú „konzervatívnou ľavicou“, a ich kritici nie celkom bezdôvodne uvádzajú, že slabou stránkou európskej ľavice už tradične bolo, že vo vzťahu jedinec — spoločnosť neúmerne uprednostňovala jednu z väzieb identifikácie, vedomie sociálnej identity, na ktorej si postavila aj svoju politickú identitu, a rad radom podceňovala väzby k etnickej skupine a k rodnej zemi. Čiže vyhadzujú im na oči tradičné urbanistické (meštiacke) poňatie a to, že sú necitliví voči princípu národného usporiadania.)

„Nemecké nebezpečenstvo“

4) V táborech zástancov štátneho centralizmu sa na každom kroku objavujú *obavy zo vzrástajúceho sa nemeckého nebezpečenstva*. V Anglicku rovnako odznieva, že po škótskej nezávislosti by nasledovala nadvláda Deutsche Mark, ako sa to hovorí v prípade vzniku nových stredoeurópskych autonómií, malých územných celkov.

Táto argumentácia a obava signalizuje, že súčasná „európska rovnováha“ je koniec koncov výplodom mocenských pomerov roku 1945, a je budovaná na vtedajšom pomere politicko-vojenských síl. Rozpad Sovietskeho zväzu a postupný odchod USA tým otriasol. Samostatnejšia Európa môže byť výrazom skutočného vnútorného pomeru síl kontinentu, ktorý môže mať za následok prevahu už aj teraz najsilnejšieho Nemecka. (Za predpokladu, že Nemecko bude vystupovať práve takou omnipotenciálnou požiadavkou voči svojim bývalým premožiteľom, ako v tridsiatych rokoch. Keby sa to stalo, obavy by neboli neopodstatnené.) Čiže logika tejto

argumentácie: ak nad danými menšími územnými jednotkami prestane platiť súčasná štátna či vládna zvrchovanosť, jeho miesto zaujme už aj teraz najsilnejšie európske hospodárstvo, čiže nemecké. Štátna administratíva je teda potrebná proti nemeckej rozpínavosti. (Kritici tohto stanoviska nie nepodstatnane uvádzajú, že *Nemecko voči územným autonómiám* v skutočnosti prejavuje väčšie pochoopenie, ako Francúzsko alebo Anglicko, ale to nevychádza z jeho imperializmu, ale z tradície princípov štátnej správy. Nemecko — a Rakúsko — sú konfederatívnymi štátmi, kde sa nezávislosť jednotlivých oblastí vytvorila ešte predtým než vznikol národ, čiže autonómia jednotlivých území je „národnou“ tradíciou. Túto tradíciu budovanú na autonómiách odmietla práve jednotná národno-socialistická organizácia ríše. Princíp nemeckej štátnej správy po roku 1949 je súčasne aj kritikou fašizmu: presadila sa demokratická politika, čo znamená, že v rámci jedného štátu — federatívnej republiky — sa uznala určitá autonómia menších územných celkov.)

Ochrana malých národov

5) A na záver nemôžeme vynechať z radu zástancov systému národného štátu ani podľa všetkých predpokladov narastajúci počet *malých národov*. Nie nepodstatnane si malé národy kladú otázku: aj keď si národy v budúcej zjednotenej Európe svoje kultúrno-etnické (jazykové) zvláštnosti zachovávajú, či ich nezatlačia do pozadia kultúry *veľkých národov*. Či zjednotená Európa bude Európou anglickej, francúzskej, alebo nemeckej (prípadne talianskej) kultúry? Vidí sa im, že *najdôležitejším nástrojom zachovania malých národných kultúr pri živote, je národný štát*, ktorý v rámci hraníc zabezpečí preferencie národných tradícií, a to prostredníctvom systému štátneho školstva a štátnej podpory kultúry. Hovoria, že ak občan stratí svoj štát, jeho deti potom stratia aj inštitúcie národnej kultúry.

Zjednotenú Európou v princípe každý uvítal s radosťou, ba uznali, že kontinentálna organizácia slúži súťaživosti kultúr kontinentu, no keby malo dôjsť ku konkrétnemu rozpadu doterajšieho oblastného správneho a národného rámca, potom by národný štát mal početných zástancov.

Neuzavreté dejiny

Súčasnú situáciu (február 1992, po maastrichtskej dohode) by sme mohli zhrnúť takto: kováci zjednotenej Európy postupne nútia štáty, aby sa vzdali *vojenskej, zahraničnej a finančnej suverenity*. V *hospodárskej oblasti* by zvíťazil *kontinentálny*, respektíve *regionálny*, od štátov nezávislý princíp. Avšak vôbec nie je nutné, aby sa *regióny* vyznačovali stálymi administratívnymi hranicami, aby vznikali ako *všeobecné územno-správne celky rozšírené na všetky funkcie života*. (Ako dnešné klasické štáty.) Popri kultúrnej identite svetoobčana zase môže dôjsť k opätovnej etnicko-náboženskej organizácii malých pospolitostí. (Čiže to posledné — kultúrna autonó-

mia — ostane oblastným organizáciám, hoci v rámci súčasného štátu, ktorý by sa rozdeľoval ďalej na úrovni rôznych autonómií.) Dejiny však nikdy nie sú, uzavreté. Svojími dnešnými uzneseniami presadzujeme víťazstvo síl, ktoré sa konštituovali pred desaťročiami a v súčasnosti dozreli. No nezabúdajme: vo včerajšku, ba i v dnešku sa prebúdzajú nové sily, o ktorých síce nemožno istotne tvrdiť — ale nemožno ani vylúčiť —, že sa presadia pri formovaní našej bezprostrednej budúcnosti. Možno napríklad vylúčiť, aby zjednotená Európa ako nasledovaniahodný cieľ sa pred európskymi spoločenstvami zatielnil? Európska inteligencia skutočne nevie nájsť vhodné princípy územnej samosprávy, preto nedokáže vytvoriť príťažlivý program zjednotenej Európy pre rozličné odstredivé národné a spoločenské záujmové skupiny? Skupiny ktoré potom jednoducho chcú ostať mimo „spoločného“. Ďalšia otázka: nátlak „dvoch veľkých“ — USA a Sovietskeho zväzu — západoeurópske štáty sprešoval k sebe. Zánik tohto „núteného stavu“ nezníži pocit vzájomnej odkázanosti na seba?

Nové typy integrácie?

Avšak skutočnú otázku ďalekosiahleho významu nastolujú opäť princípy možného nového technicko-hospodárskeho usporiadania: napríklad rýchly pokrok v rozvoji informatiky, rozvoj už započatej *éry chipov* nám nedá zabúdnúť na onen pekný sen zo začiatku storočia o zjednotenej Európe? A dá zabúdnúť na to, že hospodárstva národov žijúcich teritoriálne blízko seba sú nutne vzájomne na seba odkázané? A či rozvoj interkontinentálnych hospodárskych systémov nezavedie nový typ — teraz už interkontinentálnej — integrácie? Tam, kde jednotkami integrácie nebudú *kultúry organizované na úrovni kontinentu*, ale bude to *integrácia vzájomnej odkázanosti na úrovni zemegule*, pričom sa pod touto integráciou súčasné územnoštátne organizácie zachovávajú? (Čiže nielen Československo a Poľsko, ale aj Poľsko a Južná Kórea môžu nadviazať užšiu výrobnú spoluprácu?) Organizačné rámce integrácie — súčasné medzištátne dohody, armáda elegantne oblečených diplomatov a expertov, ako sa to v Európe od 16. storočia vyhraňovalo — budú mať úplne iný charakter?

Kto by si dnes trúfol s istotou vylúčiť, či sa takéto typy vývinových procesov neuplatnia v dejinách nasledovného desaťročia?

Budúcnosť: kultúrny národ

Nech už bude akokoľvek, myslitelia zvažujúci alternatívy nasledujúcich desaťročí musia v tejto súvislosti zaujať stanovisko. Zachovanie národnej pestrosti Európy, podľa nášho názoru, je všeobecný ľudský záujem. No tieto národy sa budú musieť vzdať pridržiavania územnoštátnej uzavretosti a tým aj národno-štátnej hospodársko-politickej izolácie. Z doterajšieho pojmového výkladu slova národ treba vyhostiť hospodárske (národnohospodárske) a štátne (národno-štátne) zásady. Národ je v prvom

rade národom kultúrnym spoločenstvom ľudí totožného jazyka, tradícií, a takým sa musí zachovať pre 21. storočie.

Závery k etickému kódexu

Pre každú spoločnosť je vízia obrazu budúcnosti veľmi dôležitá. Aj pre stredoeurópske spoločnosti. Ak však tieto spoločnosti budú chcieť držať krok so svetom, respektíve so spoločnosťami západnej Európy, nemôžu len napodobňovať, ale musia pochopiť, čo sa tam deje. Podľa môjho názoru v štátnych či národných napätiach priestoru by sme mohli znížiť výbušniny, pokiaľ by sme v ťažiskovej

ideológii našej politiky skoncovali s dedičstvom národného štátu, akceptovali prítomnosť síl súriacich nové územne-správne usporiadanie, a seba ako kultúrny národ — hrdý na svoje národné tradície a kultúru — ktorý si chceme uchovať pre 21. storočie.

To je však už predmetom celého radu nových otázok: je možné uskutočniť sen humánnej a hospodárskej inteligencie dnešnej Európy: Európu slobodných občanov? Či sa medzi princípmi organizácie spoločnosti medzi princípmi štátnej správy, národno-kultúrnej, sociálnej, nábožensko-svetonázorovej — táto tenká vrstva európskej inteligencie neroztriešti sama?

IV.

Aký štát chceme vybudovať?

Zásady nového usporiadania štátu a menšinovej politiky (Návrh)

1. Etnická pestrosť je hodnota

Navrhujeme, aby nové demokratické štáty uznali *národno-etnickú pestrosť* prostredia ako všeobecnú ľudskú hodnotu podobne ako uchovávanie náboženskej a inej kultúrnej a zvykovej pestrosti.

Nositelkou tejto pestrosti je národná pospolitosť, respektíve jedinec. Národné tradície a vedomie spolupatričnosti taktiež podliehajú zmenám. Všetky prirodzené prejavy národnej asimilácie a disimilácie sa pokladajú za prejav týchto zmien, v priebehu ktorého vznikajú nové ľudské hodnoty. Štáty sa zdržujú použiť akékoľvek administratívne prostriedky, ktorými by obyvateľstvo nútili asimilovať, zároveň však poskytujú možnosť disimilácie. Berú pritom na seba, že národné hodnoty pochádzajúce z etnickej pestrosti územia budú prostriedkami štátnej kultúrnej politiky zveľaďovať.

2. Zachovanie pestrosti je aj štátnou úlohou

Nové demokratické štáty nech deklarujú: je im jasné, že *zachovanie* národno-etnickej pestrosti územia je politickou, kultúrnou a sociálnou otázkou. Všetkým nositeľom národnej kultúry (väčšinovej — menšinovej), ktorí žijú na ich území, zabezpečia *podmienky na zachovanie, rozvoj, oživenie* tejto pestrosti.

Podmienky *politickej rovnoprávnosti* národnostných menšín zabezpečia aj legislatívne. Ak bude treba, použijú pozitívnu sociálnu a kultúrnu diskrimináciu v záujme toho, aby občanom pomohli *prekonať sociálne* nevýhody pochádzajúce často z postavenia menšiny, a použijú pozitívnu diskrimináciu v záujme toho,

aby menšinové národné kultúry ďalej pretrvávali. Berú na seba tiež väčšie ekonomické záťaž, ktoré budú pre rozpočet znamenať i výuka v materinskom jazyku a zachovanie menšinových zvykov.

3. Uvoľňovanie menšinových konfliktov

Nové demokratické štáty nech deklarujú: uznávajú, že sa v priestore vytvorili také národno-etnické *menšinové konflikty*, ktoré sú pre všetky štáty v tomto priestore prekážkou všeobecného spoločenského, politického a hospodárskeho rozvoja, bránia vzniku a uplatneniu všeobecných ľudských a morálnych noriem. Uznávajú, že tieto konflikty sa nedajú riešiť spontánnym spôsobom, normalizáciou hospodársko-spoločenských kontaktov, ale musia hľadať možnosti, aby *pri uvoľňovaní týchto rozporov boli do riešenia zapojené aj prostriedky štátnej administratívy*. Je im jasné, že tieto konflikty sú súhrnom sociálneho, kultúrneho, politického a citovo-morálneho napätia. Budú sa usilovať ich riešiť, respektíve k nim politicky pristupovať.

Prejavia trpezlivosť a pochopenie, keď vyjdú na povrch všetky krivdy, ktoré sa ako dôsledok štátnych či národných bojov v minulom storočí — a pre neúspešnosť menšinovej politiky — v tu žijúcich národoch nahromadili. Pokladajú za svoju povinnosť, aby otupovali a uvoľňovali pomocou štátnej moci citové napätia, ktoré sa medzi tu žijúcimi národmi za uplynulé stáročia navzájom vytvorili. Ich povinnosťou je vymazať zo štátneho školstva, štátnymi prostriedkami podporovaných kultúrno-vedeckých diel obraz národného nepriateľa. Zavazujú sa, že všetky

formy podnecovania národnej neznášanlivosti, prejavy nepriateľstva voči cudzincom budú zákonnou cestou zakazovať a súdnou cestou stíhať.

Štáty by si mali zachovať zdržanlivosť — podľa nášho návrhu — nesnažiť sa postaviť proti sebe národy, ktoré žijú na ich území, mali by venovať zvláštnu pozornosť *vytváraníu harmónie medzi väčšinovými a menšinovými národmi*. V ich menšinovej politike by mali byť zabezpečené rovnaké politicko-sociálne šance menšinám, nie však zvýhodňovanie menšiny či väčšiny. Každá menšinová politika — na medzinárodnej, či štátnej úrovni — bez získania pochopenia a zhovievavosti väčšinového národa je odsúdená na neúspech.

4. Slepé uličky dejín

Navrhujeme: východiskovým bodom menšinovej politiky demokratických štátov v tomto priestore nech je uznanie, že územia osídlené tu žijúcimi národmi v dôsledku historických okolností nepokrývali a ani v súčasnosti nepokrývajú totožné územno-správne (politické) celky (štáty). Uznávajú, že doterajšie pokusy o etnickú homogenizáciu územia štátu vyúsťovali iba do nových a nových konfliktov. Uznávajú, že tak prispôsobenie štátnych hraníc k etnickým hraniciam (revízia územia), ako aj presídľovanie etník do tzv. materskej krajiny je nezlučiteľné so životnými normatívmi Európy nášho storočia. Preto sa musia spoločne hľadať politické východiská pre súžitie väčšín a menšín v jednom štáte, súčasne nájsť tie územno-správne formy, ktoré zabezpečia slobodný rozvoj identity všetkých národov žijúcich na území štátu.

5. O nových silách vytvárajúcich spoločenstvá a o rámcoch územnej správy

Navrhujeme zvážiť, že na celom európskom kontinente, paralelne so vznikom nových foriem a rámcov, prebiehajú zmeny v organizme štátu ako územno-správneho celku.

Keď chcú štáty zabezpečiť slobodný priechod národno-etnickému sebauvedomovaniu, keď sa hľadajú odlišné typy a rámce pre autonómie, je im jasné, že národno-etnické princípy môžu byť len jedným zo síl formujúcich európske spoločenstvá pri územnej organizácii. Štáty jasne chápu, že treba dať voľný priechod silám organizujúcim územie, lebo inak je to na ujmu výkonnosti členov spoločenstiev žijúcich na kontinente (v Európe). Je im jasné, že k zmene štátneho zriadenia dochádza po páde systému, ktorý v dejinách ľudstva neuznal, a ani v jeho budúcnosti nepripúšťa alternatívu zmien spoločensko-územných organizácií. A tieto zmeny sa realizujú v období, keď ani v západnej Európe nie sú k dispozícii hotové modely na vytvorenie systému nového územno-správneho usporiadania.

6. Zmena systému vo verejnom zmýšľaní

Medzi pospolitosťami tu žijúcimi v minulom storočí boli slabé formy spoločenskej organizovanosti, ktoré

by spoločnému súžitiu rozdielnych etník a rozdielnych sociálnych vrstiev — konfesií, pohlaví, či vekových skupín — dali občiansky rámec. (Občianske združenia, spolky, kluby atď.) Aj preto sa etnické a sociálne úsilia v poslednom storočí objavujú v tomto priestore v extrémnejšej podobe, ako v západnej Európe. Iniciatívu týchto občianskych organizácií budovaných zdola zničilo posledných 45 rokov.

Novým demokratickým politickým vodcom je jasné aj to, že štát v živote príslušníka spoločenstiev tohto priestoru zohrával príliš dôležitú úlohu. Najmä v oblasti hospodárstva (vlastníctva) chýbajú silné tradície zabezpečujúce materiálny základ súkromného podnikania, potrebný k slobode jedinca. Prílišná spätosť života jedinca so štátom bol spoločným sprievodným znakom zaostávania samoorganizovania malých autonómií (etnických spoločenstiev, menšín), nezávislých na štátnej hierarchii.

V spoločenstvách tohto priestoru následkom spomínaného rozvoja štátu organizovaná štátna byrokracia zohráva mimoriadnu úlohu. Už nie je len organizátorkou a realizátorkou každodenného života spoločenstva, ale stala sa aj činiteľom, ktorého bytostným záujmom je uplatnenie stále mohutnejšej štátnej (národno-štátnej) presily, čím zabraňuje rozvoju nových spoločenských, autonómnych foriem. Štáty v tomto priestore sú si vedomé aj ťažkostí spojených s tým, že rozvoj nového typu občianskeho povedomia musia dosiahnuť v spoločnostiach, ktoré nie sú dostatočne pripravené koncom 20. storočia k otvorenosti voči svetu. Väčšina spoločenstiev v tomto priestore žila celé stáročia vzdialene od vedúcej technickej a duchovnej civilizácie sveta, v obmedzení ríš, ktoré sa ako štátne útvary ukázali byť slepou uličkou (Turecká ríša, Ruská ríša). Sovietsky systém túto izolovanosť za uplynulých 45 rokov svojimi vojensko-administratívnymi prostriedkami iba prehĺbil. Izoláciu sprevádzal aj zákaz slobodného pohybu. Tunajšie národy vypadli z internacionalizovania sveta, cez ktoré sa lepšie poznávajú cudzie kultúry, čo teda znamená úctu iných národných špecifik. Technická a priemyselná zaostalosť sa prejavuje v štruktúre osídlenia, aj v životnom štýle. Tu žijúce spoločenstvá ostali v prevažnej miere agrárnymi a to takým spôsobom, že tu agrárny sektor (a dedina ako forma osídlenia) znamenal aj zaostalosť, izolovanosť v nazeraní na život. Štátne administrácie tohto priestoru pokladajú za potrebné, aby všetkými štátnymi prostriedkami prispeli k urýchlenej premene verejného zmýšľania k vytvoreniu *nového typu občianskeho a národného myšlienkového sveta*.

7. Potreba nového chápania národa

„Zmena systému vo verejnom zmýšľaní“ znamená aj postupné *vyhraňovanie nového typu národného vedomia*. A priznanie, že všetky na danom územno-správnom celku (v štáte) žijúce etnické skupiny tvorili a formovali tú spoločenskú a kultúrnu jedno-

tu, ktorú nazývame moderným národom. Národné kultúry, ktoré sa vyhranili v tomto priestore, sú produktom vzájomného vplyvu tu žijúcich etník. Súčasné národy tohto regiónu sú antropologicky a ešte viac v zmysle kultúrnom výsledkom tisícročného zmiešania. Rovnocennosť národných kultúr znamená aj to, že ani jeden väčšinový národ na dnešnom (alebo niekdajšom) štátnom území si nemôže prisojovať nijaké vedúce postavenie. Ozajstnou, životodarnou tradíciou — významnou aj vo svetovom meradle — tu žijúcich národov je ich etnická pestrosť, tolerancia, a nie tendencia získať národné výlučnosti.

8. Etický kódex v menšinovej otázke

Ako občanom štátov, kde prebiehajú demokratické premeny, je nám jasné, že sú potrebné zmeny v systéme myslenia: stáročné krivdy a urážky, vášne deformácií možno odstrániť len ako výsledok očistného procesu desaťročia trvajúcich vnútorných bojov spoločnosti a hospodárstva. Napriek tomu sa nám vidí: politika nemôže len sledovať procesy pokladané

za samočinné, ale je aj *vedou ich ovplyvňovania*. Preto vedúcim silám v tomto priestore navrhujeme: nech pomôžu vytvoriť také medzinárodné normatívy, ktoré sa môžu stať príkladným ideálom pri riešení menšinovej otázky. Myslíme si, že záujmom *všetkých štátov* (všetkých administratív) v tomto priestore je, aby sa vytvoril etický kódex akceptovateľný na medzinárodnej úrovni. Tento plán môže vziť len z viacerých a rozdielnych plánov kódexu, hoci i z takých, ktoré uplatňujú odlišné aspekty národov a štátov.

Výzva k zodpovednosti za etický kódex môže byť začiatkom kryštalizácie stanovísk, neskôr sa môže stať *zaväznou podmienkou na vstup do rozličných európskych organizácií, alebo do tých, ktoré sú v našom priestore integrujúce*. Predkladaný návrh etického kódexu chce pomôcť pri objasňovaní stanovísk. A možno aj to, aby vyňala polemiky z bojiska vnútropolitických švárov loviacich voličov, pouličných demagógií a vášní, a taktiež okruhu činnosti štátnej administrácie, ktorá je aj tak preťažená danými úlohami.

V. Základné princípy etického kódexu na riešenie menšinovej otázky

(Návrh)*

1. Štátotvorné národy a štátni príslušníci

Všetci občania demoktatického štátu sú štátotvorní, nezávisle na tom, kedy získali štátne občianstvo, kedy sa na územie štátu prisťahovali, a nezávisle na tom, k akej náboženskej, národnej skupine (menšine alebo väčšine atď.) patria.

Spoločenstvo tým, že tu žijúcim jedincom poskytuje štátne občianstvo, uznáva jeho tvorivú a dôležitú účasť na výstavbe inštitúcií spoločnosti pri vytváraní materiálnych a duchovných hodnôt spoločnosti. Uznanie štátotvorného charakteru nie je otázkou historickou, ba ani pôvodu, ale poznaním, že práca občanov, ktorí žijú na území štátu, je potrebná v prítomnosti a budúcnosti spoločenstva. (Štátne občianstvo — alebo viacnásobné štátne občianstvo — upravuje ústava.)

2. O príslušnosti k menšinám

Každá osoba, ktorá na území daného štátu disponuje právom štátneho občana, má subjektívne právo zaradiť sa medzi také národné, etnické (menšinové)

skupiny, ku ktorej menšine cíti spolupatričnosť. Menšina je kolektívnym právnym subjektom. K tejto totožnosti (k identifikácii) netreba potvrdenie o pôvode, ani iné potvrdenia (o kultúrnej príslušnosti). Podmienkou uznania menšín nemôže byť čas strávený na území štátu.

Čiže zo svojho myslenia musíme vylúčiť kategórie „praobyvatel“, „žijúci tu sto rokov“ atď., ako podmienky súňaležitosti k menšine. Základom uznania menšiny ako kolektívu je ústavou stanovený „minimálny počet“. Tým sa zakotvuje, koľko občanov sa musí hlásiť (registrovať) k niektorej menšine, aby ich spoločenstvo (štát) uznal za menšinu, čiže za kolektívny právny subjekt.

Štáty deklarujú, že na ich území etnické (alebo iné) rozlišovanie *neznamená diskrimináciu*, a súčasne garantujú na území štátu rovnoprávnu spolupatričnosť k spoločenstvu.

Štáty sa zrieknu toho, aby vystupovaním v mene niektorej väčšiny, zvyšovali počet menšiny v susedných štátoch podľa tzv. komplexných kritérií. Manifestovanie menšinovej spolupatričnosti patrí medzi najsvätejšie práva jedinca, a ako také, je záležitosťou osobného rozhodovania.

* Pri formuláciach sme boli nútení voliť kategorické formy, aby sme sa vyhli nedorozumeniam. To však neznamená, žeby si trebárs autor bol „istý“ prijateľnosťou svojich návrhov.

Štáty sa budú usilovať o to, aby sa štatistické ukazovatele menšín v rozličných štátoch podľa možností spracovávali na základe totožných princípov.

Štáty sa zriekajú opatrení, ktoré by urýchlili asimiláciu. Zriekajú sa aj toho, aby vystupovaním v mene niektorého väčšinového národa robili disimilačnú propagandu na území susedného štátu.

Prirodzenú asimiláciu a prirodzenú disimiláciu pokladajú za vec jedince, urýchlňovanie jedného alebo druhého spôsobu administratívnymi prostriedkami pokladajú za neprípustné.

3. Aj menšiny sú štátotvorné

V štáte žijú *národy* (etniká) *vo väčšine a v menšine*. Štát, hoci svoje meno získal po väčšinovom národe, medzi väčšinou a menšinou nerobí hodnotový rozdiel. Kultúra súčasného štátneho územia, jeho hospodárske výsledky a inštitúcie sú plodom práce všetkých tých národov, ktoré kedysi tu žili a žijú aj dnes. Čiže všetky národy štátu — väčšiny, či menšiny — sú rovnako štátotvorné.

Čas alebo spôsob usadenia („prisťahovalec“, „presídlenec“ atď.) môže ovplyvniť práva tých, ktorí tu v súčasnosti žijú. Môže to byť predmetom výskumu historiografie. Otázkou historiografie je i to: ktorý národ (menšina či väčšina) strávil dlhší čas počas vysídľovania a presídľovania a v rozdielnych územných reorganizáciách na území súčasného štátu. Predmetom historickej vedy je aj otázka „Kto tu bol skôr“ a otázka „praobyvateľov“; tieto otázky však nemôžu mať v súčasnosti nijaké uprednostňujúce právo.

4. Charakter menšinových (kolektívnych) práv

Menšinové práva sa vzťahujú na *slobodu spolčovania* (5) uskutočňovanú na menšinovom základe, na *osobnú* (personálnu) *autonómiu* (6), a v danom prípade na zabezpečenie *územnej autonómie* (7).

5. Sloboda spolčovania menšín

a) Štáty zabezpečia, aby si národné menšiny na ich území mohli vytvoriť svoje organizácie na rozličných (miestnych, celoštátnych alebo *medzinárodných*) úrovniach.

Prežívanie individuálneho vedomia identity občanov sa organizuje na rozdielnych bázach v štáte. Štáty tieto úsilia pokladajú za prejav zrelosti občianskeho vedomia, za aktivitu, ktorá posilňuje životaschopnosť spoločenstva. Štát sa zaväzuje, že na tieto organizácie na území štátu bude uplatňovať právne normy platné pre združenia a spolky. Dôvodom k obmedzeniu môže byť iba protiústavná činnosť. Právne postavenie menšinových organizácií stanovuje ústava (zákon).

Legislatíva bude rozhodovať aj o tom, či sa tieto spoločenské inštitúcie budú dotovať z rozpočtu

alebo iným spôsobom. Štáty súhlasia s tým, že je ich záujmom prejaviť (etnickú) odlišnosť občanov v organizovanej forme. Je známe, že spontánne a kolektívne organizácie (verejno-občianske spolky atď.) majú v tomto priestore chabú tradíciu. Posledných štyridsať rokov ich aj zakazovali. Jedným z ukazovateľov rozvoja spoločenskej demokracie v priestore sa teda stáva aj činnosť menšinových organizácií.

b) Autonómnymi organizáciami menšín môžu byť *spolky, združenia*, ktorých činnosť sa môže rozšíriť na prezentáciu zvláštnych (špeciálnych) záujmov menšín, na zachovávanie historicko-kultúrneho dedičstva menšín a na prejav sociálnych napätí súvisiacich s menšinovým postavením.

Tieto organizácie sú autonómnymi inštitúciami menšín, zastupujú ich politické, kultúrne a sociálne záujmy, odhalia napätia, a dávajú návrhy na ich uspokojivé riešenie. Štáty si uvedomujú, že sa ešte môžu vytvoriť rozličné formy organizácií budovaných na národnom princípe. Je známe, že pri spolčovaniach sa rôzne tunajšie menšiny vracajú k rozdielnym tradíciám. Etnickú izoláciu v mnohých prípadoch zachovávajú cirkevné organizácie (viď prípad Bosniakov, Pomákov). — Odlišným spôsobom riešia svoju spoločenskú spolupatričnosť (identitu) a tým aj menšinový zástoj v diaspórah žijúci Židia, ktorí zohrávajú v hospodárskom, kultúrnom a politickom vývine priestoru všade významnú úlohu. (Identita podľa spoločného pôvodu, židovská identita na základe náboženstva, židovská identita na základe väzby k vzdialenému štátu Izrael.) V jednotlivých oblastiach je rozdielna snaha o totožnosť (identifikáciu) cigánskeho obyvateľstva, ktoré sa stáva čoraz významnejšou zložkou v tomto priestore. Historická skúsenosť nás upozorňuje, že štáty sa musia usilovať byť nápomocní pri organizovanosti života Cigánov.

c) V politickom živote štáty umožnia, aby menšiny vytvárali samostatné *politické strany na menšinovom* (etnickom, náboženskom atď.) *základe* — *na miestnej alebo celoštátnej úrovni*.

V parlamentnom a politickom živote štátneho spoločenstva sa môže prirodzene zúčastniť každý daňový poplatník — čiže aj menšiny — iba podľa práva jedinej osoby; môže voliť alebo môže byť zvolená. Pri registrácii menšinových politických strán v parlamentných voľbách sa vylučuje registrácia v politických stranách organizovaných na inej báze.

d) Štátna moc je stelesnením všetkých občanov (nie iba väčšinového národa), k organizáciám národnostných menšín sa správa *partnersky*. Zaväzuje sa, že vo všetkých otázkach svedomia, politiky a hospodárstva, ktoré sa dotýkajú špeciálnych záujmov menšín, bude sa snažiť o konsenzus s organizáciami. Partnerstvo a účasť v rozhodovacích procesoch medzi štátom a menšinovými organizáciami (zastupovanie záujmov) upravuje zákon.

Štáty priestoru opätovne zdôrazňujú: zastupovanie kolektívov v súčasnom štátnom zriadení

parlamentárnom, nepokladajú za vyriešené, ale za želateľné. (Napríklad Zhromaždenie národov, Celoštátny parlament pre zastupovanie záujmov atď.) Nevylučujú ani možnosť — ako sme na to vo všeobecnej časti poukázali —, aby parlament pre zastupovanie záujmov vytvoril „osobitnú snemovňu“, „druhú komoru“.

6. Personálna (osobná) autonómia

Menšinovému občanovi prislúcha osobná autonómia. Do sféry osobnej autonómie patrí súhrn všetkých práv, sociálnych a kultúrnych podmienok, ktoré zabezpečia občanom patriacim k menšine (kolektívu) rovnaké šance v štáte.

Štáty tohto priestoru v priebehu demokratickej premeny, pri budovaní nového spoločenského zriadenia budú vychádzať z vlastných tradícií a hodnôt vytvorených na iných miestach sveta. Osobitnú pozornosť venujú výsledkom vývoja európskych spoločností, princípom európskej organizácie spoločností a *autónómii jedinca*. Berú ako samozrejmosť, že štát každému občanovi a na individuálnej úrovni zabezpečí plné využitie rôznych foriem identity. Patria sem potreby národno-etnickej identity občana.

Štáty si v tomto priestore uvedomujú, že na ich území žije na individuálnej a kolektívnej úrovni národnostne a etnicky veľmi pestré spoločenstvo. Často aj v rámci tej istej rodiny môžu byť rozdielne vedomia národnej identity. Spravidla sa to v štatistických údajoch ani nemôže objaviť. Najdôležitejšou zásadou spoločného súžitia územno-správne nerozlučiteľných etník na danom zmiešanom území môže byť zabezpečenie úplnej personálnej autonómie. Keďže štáty deklarujú, že národno-etnickú pestrosť obyvateľstva pokladajú za hodnotu, chcú zabezpečiť možnosti ich zachovania, preto chcú vybudovať *dalekosiahlu autonómiu* na úrovni jedinca.

a) *Personálna autonómia — právo na menšinové samosprávy*. Do okruhu personálnej autonómie patrí aj právo, aby si občan, príslušník menšiny sám mohol voliť svoju zastupiteľskú, politickú a kultúrnu organizáciu; na menšinovej báze môže sám iniciovať zriadenie nových inštitúcií. (Pozri body 5/b–c.)

b) *Personálna autonómia — právo na používanie materinského jazyka v plnom rozsahu*. Občan v menšine môže slobodne užívať svoj materinský jazyk, nezávisle na tom, aké percentuálne zastúpenie má jeho menšina v obci, v spoločenstve alebo medzi obyvateľmi štátu. Sloboda užívania jazyka sa vzťahuje na všetky oblasti súkromného a spoločenského života (organizácie, verejná správa, masmédiá atď.). *Slobodné používanie materinského jazyka* občana príslušníka menšiny v politickom živote a zákonodarstve (vrátane parlamentného života) umožnia tlmočníci zabezpečení zo štátneho rozpočtu.

Pestovanie kultúry v materinskom jazyku nie je iba nástrojom ochrany národno-etnickej svojráznosti. Jazyk je predovšetkým univerzálnym

nástrojom každodenného styku spoločenstva. Je dokázané, že aj na konci 20. storočia prevažná väčšina ľudstva je schopná sa účinne vzdelávať a vyjadrovať iba vo svojej materčine. Keď štáty v minulosti nepodporovali rozvíjanie kultúry menšín v materinskom jazyku, tak príslušníkov väčšinového národa dostávali do neodôvodnenej výhody v oblasti vzdelávania a hospodárstva voči národnostným menšinám. Je záujmom aj občana väčšinového národa, aby si všetci, čo s ním žijú v totožnej územno-správnej a výrobnej pospolitosti osvojili profesiu a základné vzdelanie na najvyššej úrovni.

V stredoeurópskom regióne to má zvláštny význam, kde je úroveň pracovnej sily a efektívnosť výroby v porovnaní s najvyspelejšími výrobnospoločenskými pospolitostami sveta značne zaostalá. Bez odstránenia tejto nevýhody nemôže priestor dobehnúť rozvinuté výrobné kultúry. Štátom priestoru je jasné, že v takomto širokom kontexte zabezpečená kultúra v materinskom jazyku znamená v tejto fáze silnú pozitívnu kultúrno-sociálnu diskrimináciu v prospech menšín.

Na rozdiel od západoeurópskych krajín v tomto regióne sa do konca 20. storočia zachovalo veľa malých jazykov v literárnej podobe. (Kým napríklad Škóti, Walesania sa vyjadrujú po anglicky, Okcitan, Bretóni atď. hovoria predovšetkým po francúzsky.) Tu žijúce národy sú schopné stať sa členmi moderných výrobných organizácií i vo svojej materčine. A na rozdiel od západných mnohojazykových štátnych spoločenstiev (Švajčiarsko alebo Alsasko, Južné Tyrolsko), jazyky tunajších národov, žijúcich v jednom štáte sú „malé jazyky“ a nie svetové jazyky. (Francúzsky, nemecký, taliansky, anglický.) Pestovanie a udržiavanie týchto jazykov môže byť v mnohých súvislostiach nositeľom protichodných záujmov, ktoré sú v rozpore s medzinárodnou integráciou, čiže „stojá veľa“.

— Prínos pre svojráznosť priestoru je dobre známy. Keďže na obidvoch stranách oddelených štátnymi hranicami žijú menšiny ovládajúce jazyk susedného štátu ako materčinu, môžu sa stať stmelujúcim článkom v priestore vytvárania nového typu — prípadne etno-regionálneho typu — územných spoločenstiev.

c) *Personálna autonómia — právo používania materinského jazyka na všetkých stupňoch vzdelávania*

Zabezpečenie vzdelávania v materinskom jazyku na všetkých stupňoch znamená to, že vo všetkých typoch inštitúcií štátneho školstva sa výuka menšinového jazyka zabezpečuje v zmysle zákona (školského alebo menšinového zákona) z rozpočtu. (V prípade miestnych alebo celoštátnych inštitúcií — treba použiť to, čo je povedané v súvislosti s územnými autonómiami.) Osobitnú starostlivosť venujú štáty rozvoju systému menšinového školstva na stupňoch materskej školy, základnej a strednej školy a učňovského školstva. Je im jasné, že ťaž-

kosti, ktoré v tejto oblasti menšiny majú, možno zmierniť iba pozitívnou diskrimináciou.

V tomto priestore — najmä v Československu a v Juhoslávii — sa vytvorili dobré a aplikovateľné didaktické postupy vo výuke materinského jazyka v etnických diaspórach. Aj keď povoľovanie súkromných škôl nie je osobitnou súčasťou právneho poriadku štátu, zakladanie menšinových výchovno-vzdelávacích inštitúcií štát za každých okolností podporuje.

Štát a celoštátne zastupiteľstvo menšín sa majú snažiť, aby vzdelávací systém súkromných menšinových škôl bol kompatibilný so štátnym vzdelávacím systémom. Pokiaľ by sa súkromné inštitúcie zriekli kompatibility, štát to vezme na vedomie. Žiakom súkromných menšinových škôl patrí tá istá rozpočtová kvóta na vzdelanie ako žiakom štátneho systému vzdelávania.

Osobitný dôraz kladie štát na zabezpečenie materinského jazyka na vysokých školách. Uznáva, že najúčinnším nástrojom zvyšovania vzdelanostnej úrovne menšín je výchova inteligencie v materčine. Optimálne využitie miestnych možností treba dostať do konsenzu so zástupcami menšín. (Otvorenie samostatnej univerzity, katedier, odborov.)

d) personálna autonómia — právo na zachovávanie tradícií, zvykov

Štát príslušníkom menšín zabezpečí — nezávisle na pomernom zastúpení v bydlisku v rámci štátu —, že budú môcť slobodne užívať symboly viažúce sa k jeho tradíciám, zachovávať svoje historicky zaužívané zvyky, svoje sviatky a verejne používať národné farby.

Ako každý občan štátu, slobodne môže zvoliť spôsob oslavy súkromných životných udalostí (krstiny, pohreb, sobáš, pasovanie za muža atď.), svetské a náboženské oslavy svojich predkov, ich výročia. Nikto mu v tom nesmie brániť, nemožno ho za to diskriminovať. Všetky prejavy takejto diskriminácie štát zákonom trestá. Spôsob písania mena si slobodne môže zvoliť.

e) personálna autonómia — sociálno-kultúrna pozitívna diskriminácia

Štát — cez svoju verejnosprávnu a sociálnu politiku — venuje osobitnú starostlivosť rehabilitácii občanov, príslušníkov menšiny, ktorí sa pre nevýhody sprevádzajúce menšinové postavenie dostali na sociálnu a morálnu perifériu spoločnosti. Štát sa v tejto oblasti bude obzvlášť opierať o organizácie menšinovej autonómie.

„Pred zákonom sú si všetci občania rovní.“ Spolu s týmto princípom sa ale akceptuje aj iný záväzok: štát v oblasti sociálnej a morálnej výchovy musí využiť princíp pozitívnej diskriminácie.

Štáty, ktoré teraz budujú svoje demokratické inštitúcie si uvedomujú stáročné nedostatky inštitúcií slúžiacich na tieto ciele, absenciu takéhoto typu sociálno-morálnej, výchovnej a rehabilitačnej tradície. Vznesené ideály hlásané v tejto oblasti v uplynulých 40 rokoch ne-

dokázal realizovať ani systém inštitúcií diktatúry proletariátu.

f) Poznanie väčšinovej národnej kultúry

Menšiny súčasne berú na vedomie, že záujmom každého občana je ovládanie jazyka, kultúry väčšinovej národnosti. Preto v menšinových (štátnych) vzdelávacích ustanovizniach, alebo v triedach s menšinovým vyučovacím jazykom jazyk väčšinového národa sa povinne musí vyučovať ako druhý jazyk. (Pozri v súvislosti s tým údaje uvádzané pri územných autonómiách.)

Uvedomujú si, že väčšinový jazyk (jazyky) na území štátu je nástrojom ľudskej komunikácie, technickohospodárskej činnosti. Je existenčnou otázkou menšiny, aby vzťahy s väčšinovým národom boli dobré a tesné. Menšiny nielen vo svojom, ale aj v jazyku väčšinového národa (národov) vidia ten istý nástroj. Vážia si a ctia v ňom nástroj organizujúci kultúru a zvyky druhého národa.

7. Územné autonómie

Štát zabezpečí, aby si menšiny vytvorili *oblastné autonómie*. Územná autonómia je súhrnom menšinových práv, ktoré sa vzťahujú na zemepisne (a administratívne) vymedzené územia. Určité oprávnenia štát odstupuje samosprávam menšinových územných autonómií.

Územná autonómia nemôže (nesmie) narušiť územnú celistvosť štátu, ale naopak: znamená tesnejšiu väzbu medzi občanom a územím štátu. Štát jasne chápe: je v záujme štátu, aby sa každý občan, žijúci na území štátu citovo i povedomím viazal k svojmu rodisku a pripútal sa k tej produktívnej pospolitosti, kde trávi svoje dni.

Aj popri historicky pokročilej miestnej a etnickej zmiešanosti ostali oblasti na území štátu, kde menšiny v osídleniach tvoria regionálne väčšiny. (Takými sú napríklad okrem iných Bielorusi v Poľsku, Maďari na Slovensku, v Podkarpatsku a v Rumunsku, ďalej v Maďarsku Nemci, Slováci, potom v Chorvátsku Srbi, v Srbsku Chorváti, Maďari, v Bulharsku Turci atď. ich spoločenstvá, ich osídlenia.) Štát na územie autonómie ako na územno-správny celok prenáša buď tie isté práva, ako na iné právne celky organizované na etnicko-národnej báze, alebo právne postavenie územných autonómií usmerňuje zákonom. Územná autonómia je *politicko-hospodárskou* a plnoprávnou jazykovou a kultúrnou autonómiou.

Väčšinovým a menšinovým národom štátu je jasné, že v Európe — a teda i v našom priestore — je územno-správne usporiadanie v reorganizácii. (Pozri vyššie.) Uznávajú, že súčasné územné autonómie vytvárané na národnej báze nie sú jedinými novými územno-správnymi organizačnými formami. Územná autonómia vytvorená na národnej báze je jedným z nových regionálnych typov, no možno sa územné

usporiadanie tohoto regiónu zmení. Je úlohou štátu zabezpečiť, aby v danej osade či oblasti podľa zámerov a záujmov tam žijúcej väčšiny uplatňovali územno-správne princípy. Správny poriadok autonómnych území, ich všeobecná politická štruktúra musí byť kompatibilná s politickým a správnym poriadkom štátu.

Štátom je jasné, že oblastno-obecné (samosprávy) autonómie majú na tomto území veľmi odlišné tradície. Preto detailné smernice interného poriadku územných menšinových autonómií možno vytvoriť iba na základe zosúladenia miestneho národného stanoviska, postoja iných záujmových zastúpení a cirkevných organizácií, ako aj riadiaceho sa systému štátu. (Pozri bod 5/b o odlišných tradíciách rozdielnych menšín po stránke organizačnej, autonómnej.) Menšinová autonómia môže byť obecná (8) a regionálna (9).

8. Obecná autonómia

Obecná autonómia je základom každej územnej autonómie — tak aj základom etnickej územnej autonómie. Obec je najprirodzenejším celkom (osídlením), štát jej samospráve prenecháva práva na rozličnej úrovni.

Štát môže zabezpečiť pre menšiny v obciach rozdielne typy autonómií. Záväzný pre neho je: v daných podmienkach jazykovo-kultúrna alebo politicko-správna a úplná jazykovo-kultúrna autonómia. Prvá je čiastočná, druhá je úplná obecná autonómia.

a) Čiastočná obecná autonómia

V obciach, kde zastúpené menšiny možno štatisticky charakterizovať trebárs v pomere 10–20%, tam obecná samospráva dáva menšine relatívnu obecnú autonómiu. To znamená: postará sa o dvojjazyčnosť v úradnom styku, v nápisoch na verejných budovách a o používanie štátnych znakov a farieb (symbolov) miestnych menšín na spoločných podujatiach a verejných budovách. Postará sa o organizačné zabezpečenie vyučovania v jazyku menšiny na miestnych (územných) vzdelávacích inštitúciách, v súlade s miestnymi menšinovými samosprávami (zastúpeniami). V prípade (10–20%) prítomnosti menšiny v obci je povinnosťou štátu podporovať miestnu menšinovú tlač a udržiavať kultúrne spolky. Z obecného a štátneho rozpočtu pre menšinu vyčleňujú pomernú sumu.

Obec zabezpečí (z rozpočtu obce alebo štátu), v súlade so želaním menšín, inštitúcie na zachovanie ich zvykov. (Pohreby, sobáše, krstiny, vlastné sviatky atď.) Štát zákonom (školským, menšinovým) upravuje vzťahy medzi materinským jazykom a dvojjazyčnosťou.

b) Úplná obecná autonómia

V prípade, že 51% obyvateľov obce patrí k niektorej, v štáte registrovanej menšine, štát v obci zabezpečí plnú menšinovú autonómiu, ktorá zahrňuje politicko-správnu, a plnú jazykovú kultúrnu autonómiu.

Pokiaľ si to 51% príslušníkov menšiny v obci želá, jej materčina bude prvým jazykom v správe, v politickom živote obce, v školstve a v masovokomunikačných prostriedkoch podporovaných obcou. Väčšina obyvateľstva obce sa zaväzuje, že okrem požiadavky ovládania jazyka väčšiny nebude uplatňovať žiadne iné kritériá ohľadne pôvodu a príslušnosti k menšinám voči úradnému aparátu. Zákony štátu, vzťahujúce sa aj na zamestnancov, sú pre samosprávu povinné. Miestna 51% väčšina sa k menšine žijúcej v obci správa podľa noriem zaobchádzania s menšinami na hociktorom území štátu. (Porzi bod 8/a.)

9. Regionálna menšinová autonómia

Štáty vyvíjajú úsilie, aby na územiach, kde je v uzavretých celkoch viac obcí s totožným národným spoločenstvom vykazujúcim 51%, bolo možné vytvoriť regionálne menšinové autonómie. Štát týmto regionálnym autonómiám zveruje právomoc v zmysle legislatívnych smerníc.

V každom prípade sa pre regionálne autonómie zabezpečujú práva dané úplným obecným autonómiám menšín. (Citované v bode 8.) Čiže tieto sa vzťahujú na politicko-správnu, a plno-právnu jazykovú a kultúrnu autonómiu. (Citované v bode 7.)

Samozrejme národná autonómia inej menšiny, ktorá žije na území menšinovej regionálnej autonómie, ostáva nedotknuteľnou.

Menšinová regionálna autonómia — ako sme sa na to odvolávali aj predtým — je kompatibilná s celým politicko-správnym systémom štátu.

Interný poriadok — vzájomný vzťah obcí, dopad zmien v živote väčšiny v obci na regionálnu autonómiu, systém zastupiteľstva — stanovuje legislatíva štátu v súlade s menšinovými organizáciami a miestnymi samosprávami.

10. O vzájomnej podpore štátov

Štáty pokladajú za prirodzené, že ich občania môžu tvoriť organickú súčasť národných spoločenstiev, ktoré sú väčšinovým národom susedného štátu. (Pozri vyššie o kultúrnych národoch.) Ich zámerom je: dosiahnuť, aby národnostné menšiny boli putom medzi územno-správnymi a štátnymi celkami. Preto svojim občanom umožňujú, aby mohli vykonávať v susednom (alebo vo vzdialenom) štáte kultúrnu a spolkovú činnosť. Štáty pokladajú za prirodzené a s potešením vítajú, ak väčšinový národ iného štátu ponúkne pomoc menšinám žijúcim na ich území pri zabezpečení autonómie na rozmanitej úrovni, predovšetkým pri výuke materinského jazyka a zachovávaní tradícií. Štáty uznávajú, že menšinová otázka nie je vnútornou otázkou. Štáty sa zdržiavajú toho, aby prípadné ťažkosti prejavujúce sa v menšinovej politike na území druhého štátu zneužili proti politickému systému štátu, a tým porušili princíp štátnej suverenity. Štáty pokladajú za svoju úlohu vybudovať systém takých medzinárodných

inštitúcií (multilaterárne, bilaterárne menšinové pracovné komisie; stále medziparlamentné výbory expertov atď.), ktoré na jednej strane projektujú a podporujú rámec nového kultúrneho a národného súžitia, na druhej strane pri riešení problémov zbavujú medzištátne kontakty záťaže. Štáty sa zriekajú toho, aby akýmkoľvek spôsobom obmedzovali šírenie kultúrnych produktov iných krajín medzi menšinami na svojich územiach. Naopak: motivovaní zásadou zachovania menšinovej kultúry, na ich území podporujú dovoz kníh, časopisov, filmov atď., potrebných na rozvoj vzdelávania v materčíne. Slobodné šírenie kultúrno-duchovných produktov je jedným z nástrojov zabezpečujúcich ľudské práva; štátny rozpočet sa tým súčasne odbreňuje od časti zvýšených nákladov potrebnej pre zveľaďovanie menšinovej kultúry. Prekážkou slobodnej výmeny kultúrnych hodnôt môže byť iba zjavné porušenie ústavy štátu.

11. Medzinárodné inštitúcie a garancie

Štátom v tomto priestore je jasné, že zásady riešenia menšinovej problematiky môžu vytvoriť iba medzinárodnou spoluprácou. Preto vidia potrebu založenia aj takých medzinárodných koordinačných inštitúcií, v ktorých budú zastúpení experti štátov tohto priestoru, predstavitelia parlamentov, respektíve vlád, ako aj delegáti autonómnych menšinových organizácií. Tieto organizácie môžu byť organickou súčasťou európskych (regionálnych) systémov a inštitúcií, ktoré sú pri urýchľovaní európskej integrácie nepostrádateľné. Štáty sa neuzatvárajú pred vytvorením Európskej menšinovej rady, Menšinovej rady stredoeurópskych štátov atď.

Je známe, že integrácia medzi štátmi v tomto priestore má slabé tradície, resp. pokusy o ňu končili neúspechom.

Rozvoj skutočnej integrácie čiastočne obmedzoval politický systém budovaný zhora, čiastočne politika záujmových sfér. Aj v organizáciách medzinárodnej spolupráce (hospodárskej, vojenskej, zahraničnopolitickej atď.) v rámci systému chýbali inštitúcie na riešenie menšinovej otázky. Štáty navrhujú, aby sa paralelne s integrujúcimi menšinovými inštitúciami vypracoval garančný systém právnej ochrany menšín. Popri nezávislých súdoch treba založiť v rámci štátu medzinárodné súdy pre ochranu menšín.

Je známe, že v štátoch tohto priestoru má slabú tradíciu nezávislé súdníctvo ako dôležitá inštitúcia demokracie. Aj túto slabú tradíciu nechal sovietsky systém odumrieť. V tejto oblasti niet ani inštitúcií, ani inteligencie s patričným vzdelaním.

*

Štáty v tomto priestore uznávajú, že stáročné národnostné nešváry, rozpory medzi štátom a národom dlho zostávajú zdrojom nebezpečia v politickom a každodennom živote. Úlohou legislatívy politiky je ich skúmanie, vytváranie dlhodobých predstáv, zakladanie vhodných inštitúcií a ich udržiavanie. Tieto zábery a zosilnenie menšinových konfliktov, sú produktom premeny politických systémov, no zároveň sú podmienkami materiálno-duchovného rozkvetu spoločností tohto priestoru. Hlavným predpokladom uvoľnenia napätia je vzájomná dôvera a tolerancia politickej správy.